

האמנם אפשר היה למנוע את מלחמת יום הכיפורים?

יואב גלבר

מאמר זה בוחן את הטענה שהשמיעו בשנים האחרונות כמה חוקרים, ובעקבותיהם היא התפשטה גם בציבור רחב יותר, כאילו העלתה מצרים הצעה שקבלה ישראלית שלה יכולה הייתה למנוע את מלחמת יום הכיפורים ולהביא כבר ב־1973 את השלום שהושג בשלהי שנות השבעים בין ישראל למצרים. במושגים מאוחרים קצת יותר קובעת טענה זו כי מלחמת יום הכיפורים הייתה מלחמת ברירה.¹

ישראל לא רצתה במלחמה ולא חשבה ליזום אותה, לא לפני מלחמת ההתשה ולא אחריה. בהערכת המצב של המטה הכללי לשנת 1972 כתב האלוף ישראל טל:

בתנאים המדיניים הקיימים לא מעשי להגשים הכרעה אסטרטגית שתאפשר הכתבת תנאים לעולם הערבי [...] היקף האבדות יהווה גורם מכריע בשיקולי צה"ל הקשורים למטרות המלחמה [...] קרבות הכרוכים באבדות כבדות, ובעיקר כאשר אינם הכרחיים להשגת מטרות הביטחון – פוגעים בקונצנזוס הלאומי. חייב לכן להיות צידוק כבד משקל למתקפה יזומה של צה"ל.

1 אורי בר־יוסף, 'בין מלחמה לשלום: הצעת ההסדר המצרית מפברואר 1973, הדחייה הישראלית ומלחמת יום כיפור כמלחמת ברירה', אלפיים, 13 (2007); בועז וונטיק וזכי שלום, מלחמת יום הכיפורים: המלחמה שאפשר היה למנוע, תל אביב 2012; יגאל קיפניס, 1973: הדרך למלחמה, אור יהודה 2012, עמ' 9–10; הנ"ל, 'המפנה בחקר הנסיבות לפרוץ מלחמת יום הכיפורים', עיונים בתקומת ישראל, 26 (2016), עמ' 41–80. לסתירת הטענה ראו: חגי צורף, 'ממשלת גולדה מאיר לפני מלחמת יום הכיפורים – תשובה ליגאל קיפניס', שם, 28 (2017), עמ' 7–43; מאיר בוימפלד, קפיצה למים הקרים: המגעים המדיניים בין ישראל, מצרים וארצות הברית בשנים שקדמו למלחמת יום הכיפורים, 1970–1973, ב, ישראל 2017 (להלן: בוימפלד, קפיצה למים הקרים).

בהמשך הערכתו הזהיר טל כי הערכים לא יוכלו להשלים לאורך זמן עם קיפאון מדיני, ואם לא תהיה פעילות מדינית סביר שהאש תתחדש, לפחות כמלחמת התשה.² טל התייחס למלחמה יזומה על ידי ישראל, שלגביה היה קונצנזוס בממסד הפוליטי, בצבא ובציבור, שהיא אינה נחוצה. היא לא עמדה על הפרק ולא חייבה החלטה בשום שלב.

בשאלת המלחמה שלא תהיה יזומה על ידה עמדה לפני ישראל הברירה לקבל את התכתיב המצרי ולחזור למצב שלפני מלחמת ששת הימים (גבולות 1967 ומצב של אי-לוחמה למעשה), או להרתיע את מצרים ממלחמה. רוב מכריע של הציבור הישראלי לא היה מוכן לקבל את האפשרות הראשונה. נותרה אפוא האפשרות השנייה, ההרתעה, והיכולת לבחור בה נשענה על צה"ל ובראש וראשונה על עוצמתו של חיל האוויר. בסתיו 1973 התברר שההרתעה לא הייתה עניין חד-צדדי כפי שחשבו ההנהגה הישראלית וצבאה, אלא דו-צדדי או תלת-צדדי, ושמצרים וסוריה לא מילאו את תפקיד הנרתעות שהועידה להן ישראל.

קריסת שליחות יארינג ומחשבות דייך על הסדר ביניים

תגובתה העיקרית של ישראל לקידום הטילים המצריים לאחר הפסקת האש באוגוסט 1970 הייתה השעייתן של שיחות גונאר יארינג, שליחו של מזכיר האו"ם, שחידושן היה אחד מיסודות היוזמה האמריקאית לסיום מלחמת ההתשה. לקראת סוף 1970 התגבשה בממשלה ההכרה שהשעיה מיצתה את עצמה ובתחילת ינואר 1971 השיחות התחדשו, אך הן נכנסו בתוך חודש לקיפאון כשכל צד דבק בעמדותיו שמאז ראשית השליחות בסוף 1967. ב-8 בפברואר 1971 ניסה השליח לשבור את הקיפאון בהציגו לצדדים דרישה להתחייבות סימולטנית: מישאל לסגת לגבול הבין-לאומי, וממצרים להסכים להסכם שלום מפורש עם ישראל. מצרים ענתה בחיוב והודיעה כי היא מוכנה להסכם שלום. לימים הסביר סאדאת לקציניו מדוע ענה כך ל־Aide Memoir של יארינג, ואת ההבדל בין שלום חוזי לשלום מוסכם:

ישראל תאמר שאין אף אחד בין הערכים שיסכים להסכם שלום (Peace Agreement) אמתי. כלומר, אם היתה אומרת חוזה שלום (Peace Treaty) זה היה נשאר מסוכן, אבל כאשר היא אומרת הסכם שלום אז [...] טוב, מה הוא הסכם שביתת הנשק של 1949 כאשר חזרנו וקראנו לו הסכם שלום? לכן אמרתי הסכם שלום [להבדיל מחוזה] – אין מניעה.³

ישראל נמנעה מתשובה על הצעתו של יארינג, בטענה שחרג מהמנדט שלו לקרב את הצדדים לשיחות ובמקום זה ניסה להפוך את עצמו למתווך. במכתב אליו היא הציגה למצרים שורה

2 מצוטט על ידי ישראל טל מתוך הערכת המצב השנתית של מטכ"ל/אג"ם מ-26 ביוני 1972, עמ' 1, 16, בעדותו לפני ועדת אגרנט ב-13 בינואר 1974, עמ' 3049-3050, אתר ארכיון צה"ל.

3 פרוטוקול של ישיבת המועצה הצבאית המצרית העליונה ב-24 באוקטובר 1972, נספח א לספרו של אדמירל מחמוד פהמי, דף מההיסטוריה: זיכרונות לוואא' מי מחמוד פהמי, מפקד חיל הים ושר התעבורה הימית, קהיר 1998 (להלן: 'פהמי, דף מההיסטוריה'), עמ' 442-443. תודתי לשלמה גואטה ולמתרגם יצחק ורדי שהעמידו לרשותי את כתב היד של הספר ואת הנספח.

של שאלות שביקשו לברר כיצד היא רואה את השלום ומה ייכלל בו. המצרים לא השיבו על אף אחת מהשאלות, והקיפאון נמשך.⁴ דברי סאדאת באוקטובר 1972 מעידים כי השלום שמצרים התכוונה אליו היה בנוסח הסכמי שביתת הנשק; ולמרות זאת – הטענה כי בפרשה זו, בתחילת 1971, החמיצה ישראל הסכם שלום עם מצרים שהיה חוסך את מלחמת יום הכיפורים, היא אחד משני בסיסי ההאשמה כאילו מלחמת יום הכיפורים הייתה מלחמת ברירה. הבסיס השני הוא שיחות האפט' איסמעיל עם קיסינג'ר בפברואר ובמאי 1973 (להלן). כפי שאראה, שתי הטענות מופרכות לגמרי.

עוד לפני כישלון שיחות יארינג, שעסקו בהסדר כולל בין ישראל לשכנותיה, עלו בשני הצדדים מחשבות על מהלך שיהיה פחות מהסדר כולל אבל ניתן להשגה. אזכור ראשון של חלופה להסדר כולל מצאתי בדברים שאמר ראש אמ"ן אהרן יריב בדיון במטכ"ל בסוף אוגוסט 1970. הוא ביקש לשמור על צניעות ואמר כי התעצמות צה"ל אמנם מגדילה את כושרו לפגוע ביכולותיהם של הצבאות הערביים, אך אלה משתקמות במהירות בעזרת הרוסים. אם הלחימה תתחדש לא תוכל ישראל לחזור על הישגי מלחמת ששת הימים וגם לא לכפות שלום, ולכן צריך לשאוף להסדר ביניים ולשלם תמורתו בנסיגה מהתעלה. הייתה זו הפעם הראשונה שבה דובר בפרום בכיר על אפשרות כזאת, שעמדה במוקד התהליך המדיני בשנתיים הבאות.⁵

לפי יצחק רבין, זכות היוצרים על הרעיון של הסדר לפתיחת התעלה היא של שני קצינים בחיל האוויר, יעקב (יאק) נבו ורפי הר-לב, שחיפשו מתחילת מלחמת ההתשה דרך למנוע את שחיקת חיל האוויר בתקיפת יעדים ומטרות שאינם אופייניים לו. הרעיון נדחה אז, לדברי רבין, על ידי 'הגורמים המוסמכים בארץ'. כעבור שנה וחצי, כתב, העלה אותו דיין במסגרת חיפוש אחר מוצא של כבוד שיאפשר למצרים להסיג את טילי הקרקע-אוויר שלהם מאזור התעלה.⁶ עיון בדבריו של דיין בדיון במטכ"ל ב-5 באוקטובר 1970 מעמיד אותם בהקשר שונה ורחב יותר מזה שתיאר רבין:

הייתי רוצה שנגיע לשלום פורמלי, אבל אני מסופק אם נגיע לזה [...] צריך להשתדל לצאת מ'גיר' (gear) של מלחמה ולהיכנס ל'גיר' של גמר מלחמה. יש מצב בינלאומי [...] שאפשר לנסות לעשות זאת, לא להסתפק רק ביוזמה של רוג'רס [מזכיר המדינה של ארצות הברית] [...] זה העסק שלנו ואנחנו צריכים לנסות לדחוף דברים לקראת התנתקות ממלחמה ולקראת שלום.

לקו תעלת סואץ, המשיך דיין, יש מעלות רבות אבל שלום עם מצרים לא יוכל להתבסס עליו. ההסדר צריך אפוא להיות כזה שיאפשר למצרים לפתוח את התעלה כשצה"ל אינו

4 דיון מפורט בשיחות יארינג ראו: בוימפלד, קפיצה למים הקרים, א, עמ' 121-260, וקצרה היריעה מלחזור על הדברים.

5 דברי יריב בפרוטוקול דיון מטכ"ל, 24 באוגוסט 1970, עמ' 18-21.

6 תזכיר של רבין במברקו לאבן ואחרים, 1 באפריל 1971, א"מ, תיק א-7244/3.

יושב לאורכה. בדרך זו הוא גם שאף להתנתק מהרוסים: 'אין ליצוק [...] שמן למדורה עם הרוסים. זה פיל גדול ואם אין הכרח, לא צריך להתעסק אתו'.
דיין לא האמין בהסכמים כתובים, והעדיף עליהם יצירת מצבים ששני הצדדים יוכלו לחיות עמם:

אני מסכים שאם יהיה חוזה חתום זה יותר טוב מאשר הפסקת אש או שביתת נשק. אבל, לדעתי לא המצרים ולא הירדנים ולא אחר יחתמו אתנו [על] חוזה כזה שאנחנו מוכנים לחתום עליו. הם יהיו מוכנים שנחזור לגבולות הקודמים ונפתור את בעיית הפלסטינים, אבל לזה לא נסכים ולפחות מזה הם לא יסכימו.⁷

שומעיו של דיין, אלופי המטה הכללי, היו המומים, ומשאלותיהם ניכר כי לא הבינו לאן הוא חותר. כעבור שבוע הוא פיתח את מחשבותיו בתגובה לשאלותיהם, וציין כי בינתיים מדובר במשחק שח עם עצמנו. הוא השתמש במילה שלימים תהיה חביבה על שרון, 'התנתקות', וציין שלושה תנאים: (1) לא מדובר על שלום אלא על סיום המלחמה; (2) סיום המלחמה הוא תנאי. אם המלחמה לא נגמרה אז נלחמים; (3) התנתקות מהרוסים ומעבר ל'גיר' של אי-מלחמה.

דיין טען כי אי-דיבור עם המצרים בגלל קידום הטילים 'זה לא המאמץ המקסימאלי שמדינה שנמצאת במלחמה ורוצה לגמור אותה צריכה לעשות'. אם לא נגיע תוך 180 יום לסיום מלחמה, אמר, סביר להניח שבמועד כלשהו המצרים יחדשו את האש. אם אין לישראל מטרות מלחמה, אז חידוש המלחמה אינו נחוץ לה. הוא לא היה בטוח שהמצרים יהיו מוכנים לקבל את תנאי המינימום של ישראל, אך היה משוכנע שצריך לבדוק את האפשרות ואם הבדיקה לא תביא לסיום המלחמה – היא לא תסתיים.⁸

בדיון שהתפתח תמכו מקצת מהאלופים בפתיחת התעלה. אלופים אחרים הסתייגו והיו גם כאלה שהתנגדו לעצם הרעיון. דיין סיכם את הדיון בשלוש נקודות: (1) אני מחשיב יצירת מציאות על-פני חוזה; (2) [...] לא להתנתק מהאמריקאים; (3) לנסות לסיים עכשיו את המלחמה [...] בתנאים מתקבלים על דעתנו [...] [אם] לא נגיע לתנאים שאנחנו מוכנים להם – [אז] לא. לא לנסות לא יהיה נכון היסטורית מבחינתנו.⁹

דיין נתן ביטוי לעמדתו גם בפומבי וגם בדיוני הממשלה, ועורר דיון ציבורי ער על אפשרות החזרה לשיחות יארינג ועל תנאיה.¹⁰ בהתייעצות עם ראש הממשלה הוא אמר כי לשלום שאליו אנו מוכנים המצרים אינם מוכנים, ולהפך. השאלה היא אם מלחמה היא

7 דברי דיין בדיון מטכ"ל, 5 באוקטובר 1970, עמ' 2-7, ארכיון צה"ל, תיק 756/1972/207.

8 דברי דיין בדיון מטכ"ל, 12 באוקטובר 1970, עמ' 12-13, שם.

9 שם, עמ' 31-36.

10 על 'אזעם המים הקרים' של דיין ב-7 בנובמבר 1970, הדיון בממשלה למחרת והשיח המדיני בחודש ההוא בכלל, ראו בהרחבה: בוימפלד, קפיצה למים הקרים, א, עמ' 63-69.

החלופה היחידה. הוא שאף להפסקת לוחמה וחשב שהיא מצב ששני הצדדים יוכלו לחיות עמו – אמנם לא כשישראל על התעלה, אבל כן כשהיא נמצאת בשארם א־שייח' ומצרים לא חתמה אתה על הסכם שלום. דיין הבהיר כי 'אם המצרים היו מציעים לנו שביתת נשק על קו כ־30 קילומטרים ממזרח לתעלה אני מעדיף זאת על שלום עם תוכנית רוג'רס או הפסקת אש על התעלה' (ההדגשות במקור). הערבות הממשית להסדר כזה תהיה פתיחת התעלה והחייאת עריה.

גולדה מאיר העירה לדיין שכל זה אינו נוגע לשיחות עם יארינג והוא, שעמד לצאת לביקור בארצות הברית, ענה לה שאם איננו מוכנים לתוכנית רוג'רס צריך לומר לאמריקאים למה ישראל כן מוכנה, ובינתיים אפשר לומר להם שאם השיחות יגיעו לקיפאון ייתכנו הסדרי ביניים לפני שלום שלא יביאו לחידוש המלחמה. אריה בראון כותב בספרו על שתי פגישות בין גולדה מאיר לדיין בתחילת דצמבר, שבהן דנו בנסיעתו לארצות הברית ובקווי המדיניות שיציג שם.¹¹

דיין הותקף מימין ומשמאל – בכנסת, במפלגה (מפלגת העבודה) ובעיתונות, בגלל נכונותו לזוז מקו התעלה. הוא הואשם בהפכפכות ובחתרנות נגד ראש הממשלה, ובכנסת אף נשמעה דרישה להקמת ועדת חקירה פרלמנטרית. אחרי מלחמת יום הכיפורים הוא הואשם בהעדפת שארם א־שייח' על שלום ('טוב שארם א־שייח' בלי שלום מאשר שלום בלי שארם א־שייח'), ולמרות שאכן אמר זאת בכמה הזדמנויות – מבקריו הוציאו את הדברים מהקשרם. כל מעורבותו של דיין במגעים עם מצרים מאז 1968 ועד למלחמת יום הכיפורים מראה שלא זו הייתה הברירה ולא זו הייתה עמדתו. הוא לא האמין בשלום בנסיבות שלפני המלחמה: מטרתו הייתה לצמצם את החיכוך כדי להקטין את סכנת המלחמה, ואם ייווצרו כתוצאה מכך נסיבות חדשות – להתקדם הלאה. לעומת עיוותם של דבריו, איש אינו מצטט את דברי חיים בר לב כי המשך הלחימה עדיף על תוכנית רוג'רס ואף על נסיגה אל מעבר לציר החת"ם (ציר בקו בר־לב שעבר במקביל לתעלה, במרחק של 8–12 ק"מ מזרחה ממנה). בביקורו בארצות הברית רצה דיין לברר מה דעתם של האמריקאים על הסדר חלקי. בממשל קיוו שהוא יביא עמו החלטה להתייצב לשיחות יארינג או לפחות יציג את תוכניתה של הממשלה, אך השגריר האמריקאי בתל אביב וולטר ברבור צינן את הרוחות ודיווח כי למיטב ידיעתו אין לממשלה תוכנית; דיין צפוי לבוא עם רעיונות כלליים שכמה מהם כבר הועלו במכתב של ראש הממשלה אל הנשיא, והוא מחפש דרך להגיע להסדר שיהיה פחות משלום ופחות מנסיגה כוללת. לפי שעה, ציין ברבור, אין לרעיונות אלה תמיכה בממשלה.¹²

11 רשימות בכתב יד מהתייעצות אצל גולדה מאיר, 27 בנובמבר 1970, א"מ, תיק א-7039/12. השמות היחידים הנזכרים בתרשומת הם גולדה מאיר ודיין, וכנראה הייתה זו התייעצות בשלוש או חמש עיניים. על הפגישות הנוספות ביניהם לקראת הנסיעה ראו: אריה בראון, משה דיין במלחמת יום הכיפורים, תל אביב 1992, עמ' 12–13.

12 מברק מברבור למחלקת המדינה, 4 בדצמבר 1970, והערכת אישיותו של דיין המצורפת אליו, Richard Nixon Presidential Library, Yorba Linda, California (hereafter: NLIB), Box 33, folder 608–2

בשיחותיו בווינגטון התרשם דיין שהאמריקאים מעדיפים לראות את תעלת סואץ סגורה כדי לבלום התפשטות סובייטית אל ים סוף והאוקיינוס ההודי. הוא אמר לניקסון כי ישראל תחזיק בקו התעלה עד להשגת פתרון מדיני שיהיה מקובל עליה, והנשיא, להבנתו, לא ערער על דבריו.¹³ מזכיר ההגנה מלווין לירד וראש המטות המשולבים אדמירל תומס מאורר אמרו לדיין שהפנטגון מעוניין בתעלה סגורה, ורוג'רס אמר לו כי פתיחת התעלה תיטיב עם הסובייטים ותרע עם העולם החופשי. אפשר לדבר על אפשרויות שונות, אמר, אך לא על הסכם בשלבים.¹⁴

גישושי הגנרל אמין

דיין חזר מארצות הברית משוכנע שהאמריקאים מעדיפים שתעלת סואץ תישאר סגורה לשיט, וחדל לעסוק בהסדר החלקי. אך עד מהרה עלה הרעיון שוב, והפעם מהצד המצרי. ב-13 בינואר 1971 דיווח הנציג הלא-רשמי של מחלקת המדינה בקהיר, דונלד ברגוס, כי גנרל מצרי בדימוס בשם עבדול מונעים אמין יצר עמו קשר ואמר כי הוא בשליחות לא-פורמלית מטעם סאדאת, שעמו הוא שומר על קשר מאז שפרש מהשירות. אחרי דברים כלליים על רצונו של סאדאת בשלום הוא הגיע לעיקר: מצד אחד, אמר, חיוני שתהיה התקדמות מסוימת לפני מועד סיומה של הפסקת האש. מהצד האחר, לאיש אין מושג מה הצורה שהתקדמות זו צריכה ללבוש, וכאן נכנס הוא לתמונה.

הצעתו של אמין נבעה, לדבריו, מדברי דיין על נסיגה הדרגתית מהתעלה. אמנם נסיגה באופן שדיין הציע אינה קבילה מבחינה צבאית ופסיכולוגית, אך מה שהוא, אמין, מציע במקומה, בהסכמת סאדאת, הוא שישראל תעשה את הצעד הראשון ותיסוג לקו מעברי הגידי והמתלה. היא עדיין תחזיק ברוב סיני ובשטח בעל נתונים טופוגרפיים טובים מבחינתה. בשלב הבא תדלל מצרים את כוחותיה ממערב לתעלה, אך תשאיר את מערך ההגנה האווירית. משיקולים של מדיניות בין-ערבית, אמר, תפורסם רק הנסיגה הישראלית ולא הדילול המצרי. המהלך הכפול הזה, המשיך אמין, ישפר את האווירה לקראת שיחות שלום, יסלול את הדרך לניקוי תעלת סואץ ופתיחתה לשיט, וגם יאיץ את חילופי השבויים. מצרים תאריך את הפסקת האש ללא הגבלה ותימנע מפנייה למועצת הביטחון. מקורות מודיעיניים ישראלים אישרו את גרסתו של ברגוס.¹⁵

התגובות בממשל האמריקאי היו מעורבות. מחלקת המדינה הייתה שקועה במעקב אחרי שיחות יארינג ובחילופי המסרים בין רוג'רס לשר החוץ המצרי, שהמשיכו את חילופי האגרות בין הנשיא ניקסון לסאדאת בסוף 1970 ותחילת 1971.¹⁶ אנשיה פקפקו בהסכמת

13 סיכום של סמנכ"ל משרד החוץ, גזית, על השתלשלות ההסדר לפתיחת תעלת סואץ, 11 בדצמבר 1970 עד 1 ביולי 1971, א"מ, תיק א-369/8.

14 דברי דיין בפרוטוקול של דיון מטכ"ל, 21 בדצמבר 1970, עמ' 3.

15 מברק מברגוס למחלקת המדינה, 13 בינואר 1971, NLIB, Box 134, folder 3C.

16 על כך בהרחבה: בוימפלד, קפיצה למים הקרים, א, עמ' 192-200.

סאדאת להצעה, והצביעו על הצינור המוזר שבו בחר להעבירה. עוזר מזכיר המדינה לענייני המזרח הקרוב, ג'וזף סיקסו חשב שההצעה אינה ראויה להתייחסות, וגם אם היא אותנטית היא 'נון סטרטור' מבחינת ישראל. פקידים אחרים במחלקת המדינה נטו שלא לדחות אותה על הסף, ואמרו כי אפשר שבלהיטותו להארכת הפסקת האש מבקש סאדאת לעקוף את שריו ופקידיו. סיקסו עדכן את רבין, שלא נראה מופתע ורק העיר שזו הצעה מעניינת ושהנושא כולו רגיש מאוד. בעקבות השיחה עדכנה מחלקת המדינה גם את ברבור, ורבין דיווח לגולדה מאיר, לדיין ולשר החוץ אבא אבן.¹⁷

נאום סאדאת והצעתו להסדר ביניים בתעלה

הגישה המוקדמת באמצעות גנרל אמין הפכו בתוך חודש להצהרה מדינית בנאום שנשא סאדאת לפני מועצת המדינה המצרית. בחלקו האחרון של הנאום הוא התווה את מדיניותו בעניין הארכת הפסקת האש, ואמר כי מצרים לא תסכים לחידוש אוטומטי שלה מחשש שקוויה עלולים להפוך לעוכרה מוגמרת ולגבולות מדיניים, כשם שקווי שביתת הנשק מ-1949 הפכו לגבולות כאלה והשכיחו את גבולות החלוקה מנובמבר 1947. בסוף דבריו הוא העלה את מה שכינה 'יוזמה מצרית חדשה':

אנו דורשים כי בתקופה זו, שבה נימנע מפתיחה באש, תבוצע נסיגה חלקית של הכוחות הישראליים בגדה המזרחית של תעלת סואץ, וזאת כשלב ראשון בדרך ללוח זמנים שייקבע לאחר מכן לביצוע שאר סעיפי החלטת מועצת הביטחון [242]. אם דבר זה יוגשם בתקופה זו, נהיה נכונים להתחיל מיד בטיהור אפיק תעלת סואץ ובפתיחתה-מחדש לשיט בינלאומי ולשירות הכלכלה העולמית.

בסיום נאומו חזר סאדאת ואמר שהבעיה אינה הפסקת האש אלא 'שחרור כל השטחים הערבים והחזרת הזכות הלגיטימית לעם הפלסטיני', ולמענם מוכנה מצרים להקריב כל דבר, עד סוף הדרך. מי שראה בדברי סאדאת נכונות לשלום, שלא לומר יוזמת שלום, לא טרח לקרוא את ההמשך: 'רק מי שנכווה באש – מכיר אותה. מתוך הכרתנו את האויב אנו משוכנעים לחלוטין כי הוא לא יירתע – אלא בכוח, ולא ייסוג – אלא בלחץ הכוח'.¹⁸ חסנין היכל, עורך העיתון אל-אהראם ואיש אמונם של נאצר וסאדאת, ציין שהצעתו של סאדאת 'עלתה בקנה אחד עם כמה מן הרעיונות שהעלה משה דיין באותם ימים'.¹⁹ סאדאת עצמו התעלם מדיין, אולי מפני שהבין את ההבדל היסודי בין הסכם חלקי לפי דיין

17 מברק ממחלקת המדינה לברבור, 15 בינואר 1971 שעה 16:00, שם; מברק מרבין לגולדה מאיר מאותו יום, א"מ, תיק א-7038/9.

18 נאום סאדאת ב-4 בפברואר 1971 על פי השידור הישיר ברדיו קהיר בכתבת חצב מאותו יום, שם, תיק א-7244/10.

19 מוחמד חסנין היכל, הספינקס והקומיסר, תל אביב 1978, עמ' 219.

לבין הסכם הביניים כפי שהוא ראה אותו. הוא ניכס את הרעיון לעצמו והיוזמה התקבעה בזיכרון כ'יוזמת סאדאת'. הוא לא דן עם איש על הצעתו ושלושה בלבד – שר ההגנה מחמוד פאוזי, ראש לשכת הנשיאות סמי שאראף והיכל – ידעו על כוונתו לכלול אותה בנאומו. בכך הצליח להפתיע ולהרגיז את סגן הנשיא עלי צברי ושותפיו, שראו עצמם חלק מההנהגה ונוצרי הקו של נאצר. הם החלו לחשוד בכוונותיו של סאדאת ולחתור תחתיו עד שנעצרו במאי 1971 והועמדו לדין.²⁰

כרגום הזכיר שמקור ההצעה בפגישתו עם גנרל אמין, ושהגנרל הוא צינור אל סאדאת. לסיסקו היה ברור שאין עשן בלי אש ושאינ מדובר בקשר מקרי, אך הקשר עדיין לא היה ברור לו.²¹ יומיים לאחר נאומו של סאדאת את היכל אל כרגום להביע דאגה מהיעדר תגובה אמריקאית למסריו. הוא מאמין, היה המסר שלו, שדיון אקדמי על הסדר לא יוביל לשום מקום ובמקרה הטוב יימשך זמן רב, ואילו הצעתו תקטין את הסכנה שבמצב הנוכחי. ההצעה, הוסיף היכל, היא מצרית ואינה תוצאה של לחץ רוסי. סאדאת מוכן לדון בה במסגרת שיחות יארינג או באמצעות האמריקאים, אך מעדיף את הדרך השנייה. בניגוד לאמין, היכל לא הזכיר דילול כוחות מהצד המצרי.

סיסקו הסכים שההצעה רצינית, וביקש מרבין שממשלת ישראל תשקול אותה בישיבתה הקרובה ותימנע מוויכוח פומבי בנושא. רבין מצדו ביקש שהאמריקאים לא יציגו עמדה לגופה של ההצעה ולא ינהלו עליה שיחות עם המצרים, אלא יסתפקו בהעברת המסרים. לדעתו, שליחות היכל הראתה שסאדאת להוט להתקדם, אך הוא העדיף לברר את ההצעה באמצעות קיסינג'ר ולא דרך מחלקת המדינה. קיסינג'ר אמר לו שהנשיא מצפה שישראל תיתן תשובה מעורפלת, אלא אם היא סבורה שהצעת סאדאת אינה באה בחשבון.²²

תגובת ישראל להצעת סאדאת

עד לנאומו של סאדאת ב-4 בפברואר הוטרה ישראל בעיקר מהשאלה אם פתיחת תעלת סואץ משרתת את האינטרס האמריקאי או לא. עתה הגיע רבין למסקנה שהנאום שינה את המצב, ושהשאלה אינה אם ארצות הברית מעוניינת בפתיחת התעלה אלא אם היא מעוניינת בפתיחתה בלי הסדר כולל. גולדה מאיר הסכימה עמו ורצתה לקבל בהקדם מקיסינג'ר אישור לעמדתו של ניקסון כלפי רעיון הסדר הביניים, בלי להתחייב לעמדת ישראל.²³

20 Kirk J. Beattie, *Egypt During the Sadat Years*, New York 2000, pp. 57–62. על המתה בין סאדאת לעלי צברי וחבורתו ערב הנאום ואחריו ראו: Mohamed Heikal, *The Road to Ramadan*, London 1975, pp. 116, 122–131. (להלן: היכל, הדרך לרמדאן).

21 מברק מברגוס למחלקת המדינה, 5 בפברואר 1971, ותשובת סיסקו לברגוס למחרת, NLIB, Box 637, folder 1A

22 מברק ממחלקת המדינה לברבור וברגוס, 8 בפברואר 1971, NLIB, Box 609, folder 2, ומברק מרבין לאבן, גזית וריניץ מאותו יום, א"מ, תיק חץ-6810/8. ראו גם רישומים על אותו יום בסקירה של גזית מ-6 ביולי 1971 על השתלשלות ההסדר לפתיחת תעלת סואץ, שם, תיק א-369/8.

23 מברק מרבין לגולדה מאיר (לעינייה בלבד), 7 בפברואר 1971, שם, תיק א-4239/5; מברק מגולדה מאיר

במחלקת המחקר של אמ"ן העריכו שהמהלך של סאדאת הוא תכסיס, אך יריב הטיל ספק בהערכתם של עוזר ראש אמ"ן למחקר אריה שלו ואנשיו. אחרי ארבע שנים ללא התקדמות מדינית ובלי ערובה להתקדמות בשנה החמישית, אמר, סאדאת אינו יכול לתת שלום וגם לא רוצה לתת אותו, ואילו ישראל אינה רוצה לסגת בלי שלום: 'אולי אפשר משהו בין שני הדברים האלה'. אין די מידע כדי לומר אם יש בהכרזה משהו מהותי, המשיך יריב, אבל יש די מידע מודיעיני כדי להצדיק הצבת סימן שאלה על הקביעה שמדובר בתכסיס בלבד.²⁴ שני דברים גרמו ליריב לשנות את דעתו בתוך ימים. האחד היה הערכה של ה-CIA שלפיה מדובר בתרגיל תעמולתי, והשני היה ריאיון של סאדאת לניוזויק שבו אמר כי יפתח את התעלה לשיט רק אחרי שישאל תיסוג עד אל-עריש. עם זאת, יריב המשיך לחשוב שאין לטרוק את הדלת בפני המשך הכיורורים עם המצרים. בתשובה לשאלה אם סאדאת אינו רוצה או אינו יכול לעשות שלום, הוא אמר:

אני חושב שהוא לא רוצה לעשות שלום עם ישראל. הוא ערבי לאומני [...] בשבילו, לעשות שלום עם ישראל זוהי בגידה, בין היתר, בנושא הפלסטיני כפי שהוא רואה את זה. נניח אפילו אם הוא היה רוצה, הוא לא יכול. זה נגד הלך הרוח הכללי, נגד מה שמקובל בצבא המצרי, בצמרת המצרית, באיחוד הסוציאליסטי הערבי, ובעולם הערבי הוא יהיה בוגד.²⁵

לפני שענתה לסאדאת בנאום מדיני בכנסת הציגה מאיר לוועדת החוץ והביטחון את עיקרי נאומה, שמרביתו הוקדשה לשיחות יארינג. היא לא התכוונה לדחות את הצעת סאדאת אלא להציג שורה של שאלות כדי לקבל הבהרות עליהן.²⁶ ב-11 בפברואר היא זימנה התייעצות בעניין מצב שליחותו של יארינג והתגובה ליוזמת סאדאת, ומוסכם היה על כל המשתתפים שאין לברר את פתיחת התעלה במסגרת שיחות יארינג. השר בלי תיק ישראל גלילי שאל באיזה צינור רוצה ישראל לטפל בגישושים הללו – האם בצינור האישי של ראש הממשלה עם הבית הלבן, או במישרין עם המצרים? אחת מהמחשבות שהעלה דיין בהתייעצות הייתה לנסות ליצור קשר ישיר עם היכל. הוא גם הצביע על מועמד אפשרי לארגון פגישה כזו: קדרי טוקאן, ראש מכללת אל-נג'ח בשכם וממתנגדי ישראל הקיצוניים בין נכבדי הגדה המערבית. דיין חשב שאין להוציא את האמריקאים מהתמונה ושלא כדאי להזכיר בפומבי מגע ישיר עם המצרים, שמא יירתעו.²⁷ תשובת ראש הממשלה נמסרה למחלקת המדינה בצירוף בקשה להעבירה לסאדאת. היא ציינה את נכונות ישראל לדון בפתיחת התעלה

24 רבין למחרת, שם; רישומים בסקירה הנ"ל של גזית מ-9 עד 12 בפברואר 1971, שם, תיק א-369/8.
 25 דברי יריב בפרוטוקול של ישיבת ועדת חוץ וביטחון, 9 בפברואר 1971, עמ' 15-16, שם.
 26 שם, עמ' 23.
 27 דברי גולדה מאיר ושאלות חברי הוועדה, שם, עמ' 26-33.
 28 פרוטוקול בכתב יד של התייעצות השרים, 11 בפברואר 1971, שם, תיק א-7244/10 (קביעת התאריך, המטושטש במקור, נעשתה על סמך ניתוח התוכן); מברק מאבן לתקוע מאותו יום, שם, תיק חץ-5971/6.

ובשיקום החיים לאורכה, והתעלמה מדברי סאדאת על נסיגה.²⁸ רבין מסר אותה לסיסקו והוסיף, לידעת האמריקאים בלבד, שפירושה אינו שישראל מקבלת את ההצעה, אלא שהיא מבקשת שזו תובהר באמצעות ארצות הברית ולא באמצעות גורם אחר.

סיסקו הורה לברגוס למסור את התשובה לסאדאת ולהוסיף בעל פה כי ארצות הברית מאמינה שישראל רצינית בחיפושיה אחר דרך לפתיחת התעלה, וכי היא מוכנה לסייע בהחלפת מסרים ודעות בין מצרים וישראל. הוא לא חשב שמצרים תקבל את התשובה כבסיס כלשהו, אך ראה חשיבות בעצם העברת המסר כביטוי לתפקידה העתידי של ארצות הברית.²⁹ ברגוס לא מצא בתשובה דבר המצדיק פגישה עם סאדאת והחליט, על דעת עצמו, למסור אותה להיכל. לאחר שקרא אותה והקשיב להסבריו של ברגוס, תיאר לו היכל את המחלוקת בצמרת המצרית בין סאדאת לעלי צברי ושותפיו, ואמר כי כדי לשרוד על סאדאת להציג במהרה למצרים ולעולם הערבי בכלל הישגים ממשיים.³⁰

לימים הסביר סאדאת לראשי הצבא המצרי את המניע האמתי ליוזמתו, שלא הייתה צעד בדרך להסדר אלא צעד מרחיק ראות בדרך לחידוש המלחמה. הוא פתח את ישיבת המועצה הצבאית העליונה ב־24 באוקטובר 1972 בסקירה היסטורית על המהלכים שעשה מאז עלותו לשלטון, וחלק נכבד מסקירתו הוקדש להסבר על הרקע ליוזמה ועל מטרתיה:

מה שהטריד אותי [אז] היה שאני לא רוצה אבדות במעבר [חציית התעלה] ולכן עשיתי את היוזמה. כלומר, שאם ישראל תיסוג בשלב הראשון הכוחות שלנו יעברו, תיפתח תעלת סואץ, אני אכריז רשמית על שישה חודשים של הפסקת אש, ולאחר שישה חודשים אם ישראל לא תגיע להסדר אתנו, הכוחות שלנו שעברו יילחמו ויסיימו את חובתנו [לשחרר את סיני] [...]. אני רוצה להיפטר מהאיום של החרב על הצוואר שלי במעבר [חצייה] ואני חושב שאנחנו צפויים לאבדות כבדות, אם אני צריך לעבור [לחצות] לפני שהרוסים יתנו לנו את הדרישות שאני רוצה.³¹

הנאום המכונה יוזמת סאדאת פתח שנה של מגעים דיפלומטיים בהובלת מחלקת המדינה של ארצות הברית, שכמרכזם עמד הסדר חלקי. במהלכם נקלעה ישראל למשבר עם מחלקת המדינה שהוליקה אותה שולל וטיפחה במצרים ציפיות שלא יכלה לעמוד בהן, והמהלך כולו הסתיים ככישלון. דנתי בו בהרחבה בספרי רהב. במקביל מצאה עצמה מצרים על סף

28 נוסח התשובה הישראלית לארצות הברית במברק ממשה רביב, היועץ המדיני בשגרירות בווינגטון, לגזית, 13 בפברואר 1971, שם, תיק ג-6422/32.

29 מברקי סיסקו לברגוס, 14 בפברואר 1971, שעה 01:00, NLIB, Box 637, folder 1A.

30 מברק ברגוס למחלקת המדינה, 14 בפברואר 1971, שם.

31 פרטוקול של ישיבת המועצה הצבאית המצרית העליונה, 24 באוקטובר 1972, פהמי, דף המהיסטוריה, נספח א, עמ' 442-443.

משבר עם ברית המועצות, שנמנעה מלספק לה פריטי נשק שונים במה שהתפרש במצרים כמאמץ למנוע ממנה לצאת למלחמה לשחרור סיני.

ה-CIA כצינור בין ארצות הברית למצרים

סאדאת ניסה כל העת לתמרן בין המעצמות הגדולות. הוא היה תלוי בברית המועצות מבחינה צבאית, אך היה ברור לו שארצות הברית היא הגורם היחיד היכול ללחוץ על ישראל. בתחילת אפריל 1972, חודשים אחדים לפני הוצאת הכוחות הרוסיים ממצרים, פנה גנרל מצרי בשם מוחמד רפעת חסנין אל תחנת ה-CIA בקהיר ואמר ליוג'ין טרון (Trone), ראש התחנה, כי תנאי מוקדם לדיון רציני על הסדר במזרח התיכון הוא קשרים חשאיים בין הבית הלבן לארמון הנשיאות בקהיר, שיעקפו את מחלקת המדינה ואת משרד החוץ המצרי. למחרת הגיע הדיווח אל ראש ה-CIA, ריצ'רד הלמס, והועבר לקיסינג'ר. האמריקאים המתיניו עד לסוף החודש, וב-29 באפריל הודיעו לאיש הקשר שיש להם עניין בקיום שיחות וכי שליח של סאדאת יתקבל בכרכה בארצות הברית, אך מועד הביקור יוכל להיקבע רק לאחר שובו של ניקסון מהפסגה במוסקבה. הגנרל המצרי הודיע שסאדאת טרם החליט: הוא עדיין שוקל את קיום השיחות החשאיות וממתין לתוצאות פסגת ברז'נייב וניקסון, ולכן ישיב ביוני. הלמס דיווח לקיסינג'ר וציין שמחלקת המדינה אינה יודעת על חילופי המסרים באמצעות ה-CIA.³²

זו הייתה נקודת המוצא לדיאלוג אמריקאי-מצרי שהגיע לשיאו בשיחות שקיים חאפט' איסמעיל, יועצו לביטחון לאומי של סאדאת, בושינגטון בפברואר 1973. נותרו כמה סימני שאלה לגבי מה שהתרחש בין אירוע אחד למשנהו. האם התגובה האמריקאית השפיעה על החלטת סאדאת להוציא את הכוחות הרוסיים ממצרים? איך מסתדר הדיאלוג עם החלטת סאדאת באוקטובר 1972 לצאת למלחמה? האם היה קשר בין ההכנות למלחמה לבין פגישות איסמעיל עם קיסינג'ר בפברואר ומאי 1973, כלומר האם הן היו מסלולים מקבילים או חלק מתוכנית ההטעיה האסטרטגית המצרית?

ב-13 ביולי 1972 נפגש הגנרל חסנין עם טרון ומסר את הסתייגויותיה של מצרים ממכתבו של קיסינג'ר. הלמס דיווח על הפגישה ב-18 ביולי. לא מצאתי את הדיווח, ונראה שאינו נגיש עדיין לחוקרים. באותו יום הודיע סאדאת על יציאת הרוסיים ממצרים (להלן), ולמחרת נפגשו השניים שוב וחסנין אמר לטרון שעל האמריקאים למהר ולנצל את ההזדמנות שנפתחה בפניהם. סאדאת רוצה לראות בתוך זמן קצר התקדמות לקראת הסדר, וכצעד ראשון הוא מבקש לדעת עד 1 באוגוסט מה תגובת הממשל למהלכו. טרון שאל אם ההודעה תשפיע על הנכונות לשיחות חשאיות עם ארצות הברית, וחסנין השיב שמגיעים בדרג גבוה ייתכנו רק אם ארצות הברית תהיה מוכנה להציע בהם רעיונות חדשים ותוכנית מעשית כלשהי.

32 מהלמס לקיסינג'ר, 18 במאי 1972, *Foreign Relations of the United States, 1969–1976, Volume XXV, Arab-Israeli Crisis and War, 1973*, Washington 2011, pp. 1001–1002

מצרים, אמר, עדיין מתעניינת בפתרון ביניים שיכלול את פתיחת התעלה, נסיגה ישראלית חלקית ונוכחות בין-לאומית בשארם א-שייח'.³³ הדברים מלמדים שהמצרים התכוונו מלכתחילה למשא ומתן עם ארצות הברית ולא עם ישראל.

קיסנינג'ר עדכן את ניקסון אך חשב שהעברת הצעה למצרים עכשיו, אחרי שהיא סילקה את הכוחות הרוסים, תתפרש כצעד אנטי-סובייטי. היה ברעתו להשיב שאם המצרים רוצים לדון עם הבית הלבן – הוא אינו עובד בשיטת מחלקת המדינה. ראשית כל צריך להגיע להבנות עקרוניות ביחס למה שהצדדים מנסים להשיג, ורק לאחר מכן יהיה אפשר להעלות הצעה. הוא יציע למצרים, אמר קיסנינג'ר לנשיא, לקיים מפגש ראשון, ויבהיר להם שעד הבחירות לא ניתן לעשות מאומה.³⁴

קיסנינג'ר כתב לסאדאת כי ניקסון הביע נכונות עקרונית לקיום השיחות, והרגיש את חשיבותן ואת חשאינותן: עליהן להתקיים בינו לבין מקביל מצרי, ועצם קיומן ותוכנן צריכים להישאר סודיים לחלוטין. אם זה מקובל על המצרים, אפשר לקיים פגישה ראשונה בסוף ספטמבר או בתחילת אוקטובר, ואם תושג בה הבנה – להמשיך ולהיפגש אחרי הבחירות בארצות הברית כדי להגיע להסדר כולל במזרח התיכון.³⁵ מנקודת מבטו של חאפט' איסמעיל, שחקן המפתח בפרשה מהצד המצרי, מכתבו של קיסנינג'ר היה נקודת המוצא לדיאלוג, ובספרו הוא מתעלם לגמרי מהפנייה המצרית ל-CIA באפריל.³⁶ הסבר אחד לכך יכול להיות רצונו להציג את הדיאלוג כיוזמה אמריקאית ולא כהליכה מצרית לקנוסה אחרי המשבר עם ברית המועצות. הסבר שני, שמתקבל יותר על דעתי, הוא שהיוזמה הראשונית הייתה של סאדאת לבדו. הוא לא שיתף בה איש מלבד הגנרל ששימש כשליח לטרון, ולכן איסמעיל לא היה במעגל שותפי הסוד שלה ולא ידע עליה.

הערוץ החשאי בין הבית הלבן לסאדאת

לאחר התלבטות הודיע סאדאת על נכונות עקרונית לקיים שיחות חשאיות בדרג גבוה עם ארצות הברית. לפי איסמעיל, ההתלבטות נגעה לבחירות בארצות הברית. המצרים העריכו, כתב, שניקסון ייבחר בפעם השנייה, אך לא האמינו שקיסנינג'ר יישאר בתפקידו כיועץ הנשיא לביטחון לאומי ולכן השוו את תשובתם.³⁷ לפני שהשיב למצרים על ההודעה על נכונותם לשיחות חשאיות, הכניס קיסנינג'ר את ישראל לתמונה וביקש מרבין להבהיר לגולדה מאיר, 'שמדיניותם עתה ברורה: סיכול כל תקווה מצרית להיבנות מהסתייעות מדינית בברית המועצות וכמו כן להביא את המצרים לפנייה אליו ולא לפיטר [רוג'רס] ושמשון [סיסקון]'.³⁸

33 מהלמס לקיסנינג'ר, 24 ביולי 1972, שם, עמ' 1024-1025.

34 שקלוט של שיחת ניקסון עם קיסנינג'ר בבית הלבן, 25 ביולי 1972, שם, עמ' 1025-1028.

35 מקיסנינג'ר לסאדאת, 26 ביולי (נמסר ב-29 ביולי) 1972, NLIB, Box 131, folder 2.

36 חאפט' איסמעיל, הביטחון הלאומי של מצרים בעידן האתגרים, קהיר 2001 (להלן: איסמעיל, הביטחון הלאומי של מצרים), עמ' 227-228. תודתי העמוקה לדורון סקל שהוריד את הספר מהמרשתת, למתרגם יצחק ורדי ולשלמה גואטה שכתב את ההקדמה העברית לספר והעמיד לרשותי את התרגום.

37 שם, עמ' 229.

הוא הבטיח לרבין שלא ינהל עם המצרים משא ומתן בלי להחזיק את ישראל בתמונה ולא יקבע בו עמדה ללא התייעצות עמה.³⁸

לקראת מתן תשובתו למצרים ביקש קיסינג'ר מהלמס להעריך כיצד רואים המצרים את השיחות ולמה הם מצפים מהן. ה־CIA ניתח את הסיבות שהביאו את סאדאת להסכים לשיחות, ובראשן המצוקה הכספית וההידרדרות הכלכלית שאי אפשר לבלום ללא שלום. מצרים מכירה בצורך בשלום והנהגתה מכירה בכך שיהיה עליה לשלם מחיר שלא הייתה מוכנה לשלם עד 1967: לאפשר לישראל להתקיים כמדינה בתנאי שלום. השאלה שנותרת פתוחה ותעמוד במרכז המשא ומתן תהיה: קיום באלו גבולות?

הלמס העריך שסאדאת רוצה שלום אך יש גבול לוותרו. הוא לא יכול לוותר על שטח, וגם לא לנהל משא ומתן עם ישראל כל עוד היא מחזיקה באדמה מצרית. ההנהגה המצרית תיגש לשיחות בספקנות, בלי לקוות לפריצת דרך. עם זה, היא אינה יכולה להרשות לעצמה להחמיץ הזדמנות להתקדמות. המצרים חושבים במונחים של הסדר בשלבים שיוכיל להסדר סופי, והם ינסו לבדוק מה ניתן להשיג בשאלות כמו עומק הנסיגה הישראלית, מעבר כוחות מצריים לגדה המזרחית והזיקה בין ההסדר החלקי להסדר סופי. הם ירצו לדעת כיצד ארצות הברית רואה את התוצאות הסופיות של המשא ומתן ועד כמה תהיה מוכנה ללחוץ על ישראל. מסאדאת ועד אחרון המצרים – כולם משוכנעים שהתלות הישראלית בארצות הברית מוחלטת וארצות הברית יכולה להכתיב לה את רצונה. באותה מידה הם משוכנעים שישראל לא תוותר על שום דבר בלי לחץ אמריקאי.³⁹

ב־23 בספטמבר כתב קיסינג'ר לחאפט' איסמעיל שהגיע הזמן לתכנן את המפגש. המצרים קיבלו את המכתב ב־29 בחודש, ולדברי איסמעיל הוא עורר אצלם תהיות לגבי כוונותיו של קיסינג'ר, שעמד על כך שהדיאלוג יתחיל ללא תנאים מוקדמים ושהצעד הראשון שלו יהיה לקבוע מה ניתן למימוש הלכה למעשה ואיזו התקדמות תתבצע במסגרת החלטה 242.⁴⁰ הטיהור בצמרת הצבא המצרי באוקטובר 1972, הבחירות בארצות הברית ואווירת הערב מלחמה ששררה אחריהן במצרים ובסוריה (להלן), הקפיאו לזמן מה את המגעים. ב־19 בדצמבר, כשרוחות המלחמה החלו להירגע, כתב איסמעיל לקיסינג'ר ושאל אם רעיון המפגש עדיין בתוקף.

ניקסון עדיין התלבט אם להפקיד בידי קיסינג'ר את הטיפול בשאלות המזרח התיכון. בשיחה עם גנרל אלכסנדר הייג, סגנו של קיסינג'ר, סיפר לו הנשיא כי אמר לקיסינג'ר: 'הנרי, הגיע הזמן לסחוט את הזקנה [גולדה מאיר]'. הוא לא בטח בקיסינג'ר ככל שהדברים נגעו ליהודים ולישראל, ובהמשך השיחה אמר להייג: 'להנרי יש איזו נקודה עיוורת כאן, כי הוא לא רוצה לעשות שום דבר עם הישראלים מלבד לחזק את ביטחונם ולהשיג להם

38 מברק רבין לדיניץ, 21 בספטמבר 1972, א"מ, תיק א-7550/3.

39 מהלמס לקיסינג'ר, 22 בספטמבר 1972, folder 2, Box 131, NLIB.

40 מקיסינג'ר לאיסמעיל, 23 בספטמבר 1972, שם; איסמעיל, הביטחון הלאומי של מצרים, עמ' 231.

עוד נשק [...] גם הישראלים זקוקים לקצת ריסון'.⁴¹ בתחילת פברואר רשם הנשיא ביומנו כי קיסינג'ר רוצה לדחות את המהלכים במזרח התיכון עד לאחר הבחירות שאמורות להתקיים בישראל ב־30 באוקטובר 1973, ואילו הוא, ניקסון, לוחץ עליו בנימוק שאי אפשר להמתין, ומה שלא ייעשה ב־1973 כבר לא ייעשה עד תום הקדנציה שלו כנשיא.⁴²

גיבוש העמדה המצרית לקראת השיחות

בינתיים גיבש צוות יועציו של סאדאת בראשות חאפט' איסמעיל את עיקרי העמדה המצרית שתוצג לארצות הברית:

1. פשרה ערבית (הסדר כולל) תתבצע במקביל לפשרה עם מצרים.
2. הפשרה המצרית תהיה סופית ומקיפה והיא תכלול הצהרת כוונות לגבי קו נסיגה סופי בתוך תקופה מוגדרת, הסכמה לנסיגה חלקית כ'מקדמה לשלום', פתיחת תעלת סואץ לספנות בין־לאומית בתזמון שייקבע, וכינוס ועידת שלום כדי להציג הסכם שלום סופי על בסיס הצהרת הכוונות.
3. הערוכות הביטחוניות תהיינה בעלות אופי בין־לאומי, מאוזנות וזמניות.
4. המקדמות לשלום יכללו הפסקת התמיכה האמריקאית הכוללת בישראל והפסקת המהלכים הישראלים בשטחים הכבושים.
5. קיום איזון ביחסים בין הכוחות הגדולים של מדינות האזור, וזאת בתנאים של אבטחת השלום הסופי.⁴³

העמדה הזו נועדה להיות בסיס למשא ומתן בין מצרים לארצות הברית, לא בין מצרים לישראל, שיגבש עקרונות להסדר שארצות הברית תכפה על ישראל. הסכם כזה צריך להתבסס על ריבונות מלאה של מצרים על אדמתה, נסיגת צה"ל עד לגבול הבין־לאומי והבטחת ערביותה של רצועת עזה. לא ייחתם הסכם שלום מצרי בנפרד מפשרה ירדנית וסורית.⁴⁴ העמדה הוצגה לראשונה ליוגוסלביה בעת ביקור עוזרו של טיטו, גנרל מישקוביץ, בקהיר, ובעקבותיו ביקורו של סאדאת ופגישתו עם טיטו באי בריוני ב־11 בינואר 1973, שבה הובטחה לו שוב תמיכת יוגוסלביה במצרים.⁴⁵

'האופנסיבה המדינית' המצרית

בפברואר 1973 פתחו המצרים ב'אופנסיבה מדינית' שראש החץ שלה היה חאפט' איסמעיל. בהזמנת ההנהגה הסובייטית הוא יצא תחילה למוסקבה ובידו איגרת מסאדאת לברז'נייב, ושוחח שם עם ליאוניד ברז'נייב, המזכיר הכללי, ואנדריי גרומיקו, שר החוץ. ההנחיות

41 שיחה בין ניקסון והייג, 23 בינואר 1973, p. 8, FRUS, 1969–1976, Vol. XXIII.

42 רישום מ־3 בפברואר 1973 ביומנו של ניקסון, מצוטט בהערות עורך: FRUS, 1969–1976, Vol. XXV, pp. 24–26.

43 איסמעיל, הביטחון הלאומי של מצרים, עמ' 231–232.

44 שם, עמ' 235–236.

45 שם, עמ' 236–237.

האחרונות שקיבל מסאדאת ערב נסיעתו היו שלא להסתיר דבר מהרוסים אך לעמוד על עצמאותה של מצרים בקבלת החלטות ועל נכונותה לקבל החלטות קשות, כלומר לצאת למלחמה.⁴⁶

בשיחתו עם גרומיקו שמע איסמעיל פקפוק בסיכויי הדיאלוג עם ארצות הברית. לדעת גרומיקו האמריקאים חדלו לדבר על המזרח התיכון ולא הייתה גם הצדקה לאופטימיות המצרית, אלא להיפך – יש סיכון שהדיאלוג הוא מלכודת למדינות ערב. הוא לא צפה פריצת דרך בדמות פשרה מדינית מהירה ולא חשב שסבב השיחות עם ארצות הברית יהיה מכריע, והזהיר את איסמעיל שלא לקשור את עצמו לפתרון מסוים. עצתו הייתה להשתמש בכל האמצעים האפשריים כדי להמשיך במאמצים המדיניים.

ברז'ניב שמע מאיסמעיל שמצרים דבקה במטרותיה, שהן נסיגה ישראלית מכל השטחים הכבושים והבטחת זכויותיהם הלגיטימיות (והלא-מוגדרות) של הפלסטינים, וכי היא אינה שואפת לפשרה חלקית או עצמאית אלא להסדר כולל. מימוש הפשרה, אמר איסמעיל, מותנה בשינוי מאזן הכוחות האזורי כדי שלא תהיה זאת כניעה ערבית לישראל, בידוד הערבים או ניתוקם מברית המועצות. מצרים סברה שפשרה מדינית לא תושג ללא התנגשות צבאית שתכשיר את הדרך ותגדיר את ממדיה. איסמעיל ביקש מברז'ניב למחוק את חובותיה של מצרים לרוסיה ודיווח לו על הפגישה המתקרבת עם האמריקאים. במקרה של כישלון הפגישה והפסגה, אמר, תצטרך מצרים לעבור לפעולה צבאית ולהתעמת עם האינטרסים המערביים באזור. ברז'ניב הסכים למחיקת החובות, אך בעניין ההיבטים הצבאיים אמר שיש להמתין לשיחות בין שרי ההגנה. הוא הוסיף כי רוסיה תסייע למצרים במקרה של התנגשות צבאית, וכי בדעתה לעמוד בקשר ישיר עם וושינגטון במקביל לדיאלוג המצרי-אמריקאי וגם לשוחח עם הישראלים. ייתכן שזה המקור לשיחות ייבגני פרימאקוב עם מרדכי גזית בווינה במרס 1973.⁴⁷

בעקבות חאפט' איסמעיל יצא בסוף פברואר לברית המועצות גם שר המלחמה אחמד איסמעיל עלי, לשיחות עם שר ההגנה הסובייטי, המרשל אנדריי גרצ'קו, שבהן סוכמה עסקת נשק גדולה וחדשה. לאחר ששב למצרים ודיווח לסאדאת נערך חאפט' איסמעיל לנסיעה נוספת, ללונדון, ומשם המשיך לארצות הברית. בדרכו חזרה עצר גם בכון ונפגש עם הקנצלר וילי ברנדט. ה-CIA העריכה שמטרת מסעותיו היא לשכנע את שאר המעצמות להפעיל לחץ על ארצות הברית כדי שזו תלחץ על ישראל להגמיש את עמדתה.⁴⁸

קיסנינג'ר קיבל מהשגריר הרוסי, אנטולי דוברינין, סיכום של שיחות חאפט' איסמעיל במוסקבה, שנועד לניקסון. לדברי השגריר, איסמעיל אמר לרוסים שהעמדה המצרית ממשיכה להתבסס על שני עקרונות: נסיגה ישראלית לגבולות יוני 1967 והבטחת זכויותיהם

46 שם, עמ' 239.

47 שם, עמ' 240-243. על שיחות פרימקוב-גזית ראו: יואב גלבר, רהב: דרכה של ישראל אל מלחמת יום הכיפורים, מודיעין 2021 (להלן: גלבר, רהב), עמ' 224-229.

48 סקירה של ה-CIA, 20 בפברואר 1973, folder 2, Box 1171, NLIB.

של הפלסטינים. ההסדר יכול להתבצע בשלבים, אך במסגרת 'חבילה' שתכלול את כל יסודותיו. בימים שבהם תכננו מצרים וסוריה במשותף את מלחמתן בישראל שלל איסמעיל הסדר נפרד בין מצרים וישראל, וגם מנה את הסתייגויותיה של מצרים מהסדר 'חלקי' שלא יהיה חלק מההסדר הכולל, ובעיקר חשש מהנצחת הכיבוש. הרוסים הסכימו עמו.

ברז'נייב אמר לאיסמעיל שעדיין קיימת אופציה מדינית, אלא שעל מצרים לגייס את העולם הערבי כולו כדי לממש אותה. באופציה המדינית כללו הרוסים גם ניצול של משבר האנרגיה העולמי. השניים דנו גם במגעים הצפויים בין מצרים לארצות הברית, ודבריו של איסמעיל חפפו את העמדה שהציג לקסינג'ר בעת ביקורו שם כעבור זמן קצר. ברומה לעמדת קסינג'ר כלפי השיחות בין ישראל לנציגים רוסיים, הרוסים לא התנגדו למגעים בין המצרים לאמריקאים אבל דרשו מהמצרים להחזיק אותם בתמונה.

חאפט' איסמעיל אמר לרוסים כי אם המאמץ המדיני יסתיים בלא כלום, הערבים עשויים לפנות לדרכים אחרות, כלומר צבאיות, למרות הסכנות הכרוכות בהן. הרוסים השיבו שזה עניין שהערבים צריכים להחליט עליו בעצמם. לאמריקאים הם אמרו שהרמזים על חידוש הלחימה מאשרים את הצורך הרחוף לשבור את הקיפאון ואת חיוניותו של שיתוף הפעולה בין שתי המעצמות. הם הצהירו על נכונותם לדון עם האמריקאים בדרכים להתגבר על הקשיים, וביקשו להתעדכן כדי שיוכלו למלא את חלקם.⁴⁹

לישראל היה מידע על שיחות איסמעיל במוסקבה, גם כזה שהרוסים לא הביאו לידיעת האמריקאים בנוגע לחידוש אספקת הנשק למצרים. אחרי ויכוח בין ראש הממשלה לראש המוסד, צבי זמיר, הועבר חלק מהחומר לרבין וממנו לקסינג'ר ול-CIA, כדי לשכנע אותם בכוונות האמתיות של המצרים.⁵⁰ מהמידע על השיחות במוסקבה אפשר היה ללמוד שהמצרים דבקים בעקרונותיהם המוכרים: הם אמנם מעוניינים להתקדם לקראת הסדר, אך אינם מתכוונים לנטוש את דרך המלחמה ומרכיב מרכזי במדיניותם הוא הרצון לתקוע טריז בין ישראל לארצות הברית ולשבור את שיתוף הפעולה ההדוק ביניהן. המצרים מתנגדים לכל הסדר חלקי שהוא, ועומדים על הסדר כולל בהתאם להחלטה 242 על פי פירוש יארינג ועצרת האו"ם. מהמידע עלה גם כי ראייתם את השלום אינה כפי שהוא שורר בין מדינות אירופיות אלא כזה שעשוי להיות מקובל על העם המצרי, ולמעשה מדובר באי-לוחמה.⁵¹

49 איגרת שמסר דוברינין לקסינג'ר ב-28 בינואר, *FRUS 1969-1976*, Vol. XXV, pp. 19-21; סיכום של שיחות חאפט' איסמעיל במוסקבה שנמסר על ידי דוברינין לקסינג'ר ב-18 בפברואר, NLIB, Box 131, folder 3; בולטין של ה-CIA מ-23 בפברואר 1973 המסתמך על שיחה עם פקיד במשרד החוץ הרוסי בשם פירליין, NLIB, Box 1171, folder 2

50 רמזים לוויכוח אפשר לראות במברקי דיניץ לרבין, 18 ו-19 בפברואר, ולסיומו במברק דיניץ לרבין, 25 בפברואר 1973, שם.

51 בוימפלד, קפיצה למים הקרים, ב, עמ' 868-871.

שיחות איסמעיל – הכיסי

קיסנינג'ר הציע לאיסמעיל לקיים את המפגש לקראת סוף פברואר 1973 בניו יורק או בקמפ דייוויד. המצרים רצו לקיימו בלונדון, וה-CIA ייחס את רצונם זה לפרנויה ולכוונה להפוך את השיחות לפומביות בהקדם. קיסנינג'ר עמד על דעתו, ואיסמעיל דרש להיפגש עם הנשיא בתמורה לקיום המפגש בארצות הברית.⁵² קיסנינג'ר קיבל את הדרישה, ומחלקת המדינה הנחתה את נציגה החדש בקהיר, ג'וזף גרין, להיפגש עם איסמעיל בהקדם האפשרי ולמסור לו את ההזמנה.⁵³ ערב שליחותו חשש איסמעיל ממלכודת. משימתו, כתב, הייתה לחפש הסדר כולל שאפשר יהיה לבצע גם בשלבים. הוא לא ייצג בשיחות את סוריה ואת הפלסטינים, לא ניהל אתם שיחות מוקדמות על שליחותו ולא היה בטוח למה יסכימו ולמה לא, ולכן חשש מהחלקה למלכודת של הסדר מצרי ארעי מנותק מהסדר כולל. בעיצומן של ההכנות לכיקור איסמעיל בארצות הברית, ב-13 בפברואר, החליט סאדאת להתכונן לפעולה צבאית בהשתתפות סוריה ובתמיכת העולם הערבי, מדינה מדינה לפי מוכנותה ויכולתה.⁵⁴ לקראת פגישת איסמעיל עם הנשיא טלפן רוג'רס אל קיסנינג'ר. הוא אמר כי הוא צופה פריצת דרך ביחסים עם מצרים, וביקש שניקסון יצהיר שרוג'רס מוסמך לדבר בשמו וכי וברעתו להציע למצרים הצעה מפתה. קיסנינג'ר הזהיר את ניקסון ש'פריצת הדרך' היא הבל: אסור לארצות הברית להיראות נלהבת, ומעורבות של מחלקת המדינה תסכן את כל המהלך. ניקסון הרגיע אותו, ואמר כי הוא לא יתחייב לדבר אלא יפנה את השליח אל קיסנינג'ר להמשך הדיאלוג.⁵⁵ קיסנינג'ר הכין לנשיא תרריך מפורט לקראת השיחה, שבו ניתח את מניעי המצרים לקיימה ואת העמדה שיציגו בה: נסיגה מלאה של ישראל מסיני, ולא הסדר חלקי שאינו כרוך בהסכמה על עקרונות ההסדר הכולל. הוא מנה שלוש דרכי פעולה אפשריות הניצבות בפני הממשל: (1) לעמוד מן הצד ולהשאיר למצרים וישראל לחשוב עוד על עמדותיהן (על כך העיר ניקסון בשוליים: 'בשום אופן לא!'); (2) לחדש את המאמצים להשגת הסדר ביניים או הסדר חלקי, ואחריו להתחיל במשא ומתן על תנאי ההסדר הכולל (עמדת מחלקת המדינה); (3) לנסות להשיג הבנה על מסגרת ההסדר כולל בנפרד מהמאמץ להשיג הסדר חלקי, בתנאי שישראל תסכים לוותר על שינויי גבול ולהחזיר את הריבונות המצרית על כל סיני, בתמורה להמשך שליטתה בנקודות אסטרטגיות. שאלת המפתח, כתב קיסנינג'ר לנשיא, היא אם ישראל ומצרים תהיינה מוכנות לשאת ולתת ברצינות וללא תנאים מוקדמים, ולסגת כל אחת מעמדותיה בתמורה לווייתורים משמעותיים של השנייה.⁵⁶ בסוף התזכיר רשם ניקסון שכידוע התמיכה האמריקאית בישראל אינה נובעת

52 גלבר, רהב, עמ' 251-252; איסמעיל, הביטחון הלאומי של מצרים, עמ' 247-248.
 53 הערת עורך, *FRUS 1969-1976*, Vol. XXV, pp. 51-52; מברק ממחלקת המדינה לגרין, 15 בפברואר 1973, NLIB, Box 3, folder 131.
 54 איסמעיל, הביטחון הלאומי של מצרים, עמ' 248.
 55 רישום מהקלטת שיחת ניקסון עם קיסנינג'ר, 23 בפברואר 1973, *FRUS 1969-1976*, Vol. XXV, pp. 67-68.
 56 תזכיר של קיסנינג'ר לניקסון, 23 בפברואר 1973, *FRUS 1969-1976*, Vol. XXV, pp. 69-71.

רק מדאגה להישרדותה אלא מסוגיות רחבות יותר (יחסי המעצמות). סוגיות אלה דורשות עתה התקדמות, ועל ישראל לתת 'משהו' ולו קטן (one iota) אף שמצרים וירדן מצדן עוד לא נתנו כלום, ויש לומר זאת לישראל בתקיפות. בויכרונותיו כתב קיסנינג'ר שהנשיא אמר לו כי הגיע הזמן להפסיק להתכופף לפני עמדתה העיקשת של ישראל.⁵⁷

בשיחתו בת השעה של איסמעיל עם ניקסון פתח הנשיא ואמר שאינו יודע מה, אם בכלל, יצא מהשיחות, אך חשוב שהן תהיינה כנות וגלויות לב, ואיסמעיל ענה שמצרים הייתה רוצה לשוב למצב של איזון ביחסיה עם שתי המעצמות הגדולות. הוא הציג את העמדה המצרית, ואמר כי מצרים מוכנה לשאת ולתת עם ארצות הברית על שיפור יחסיהן. אין למצרים על מה לדון עם ישראל, והמשא ומתן לפתרון בעיית הפליטים צריך להתקיים בין ישראל לפלסטינים. על כך ענה ניקסון שהפערים בין הצדדים הם עצומים ושהתהליך לא יוכל להיות מהיר. מטרתה של ארצות הברית, אמר הנשיא, היא הסדר כולל, אך לנוכח הפערים הסדר כזה אינו אפשרי אלא דרך צעדי ביניים. הוא הביע תקווה שאיסמעיל וקיסנינג'ר ישיכילו למצוא דרך כזו.⁵⁸

איסמעיל כתב בספרו כי הבהיר לנשיא שהפסקת האש אינה יכולה להימשך לעד. מצרים חושבת שניתן להתחיל שלב חדש של הבנות בינה לבין ארצות הברית, ואין סיבה לעוינות ביניהן מלבד תמיכתה המדינית והצבאית המתמשכת בישראל. לדבריו (שאינם מופיעים בפרוטוקול האמריקאי של הפגישה) הוא התריע מפני האפשרות שישראל, אחרי שנכנסה למועדון הגרעין, תתגרר בארצות הברית. שלום סופי, הוסיף, יחייב את ישראל לנהוג כמדינה מזרח תיכונית ולנתק את קשריה הבינ-לאומיים המיוחדים (כלומר עם יהדות העולם).⁵⁹ בפגישתו עם רוג'רס וסיסקו נשאל איסמעיל אם יש למצרים רעיונות חדשים בעניין הזיקה בין הסדר הביניים להחלטה 242, אך לא חשף שום שינוי בעמדה המוכרת.⁶⁰ למחרת עדיין סיסקו את רבין על מהלך הפגישה: איסמעיל, אמר, לא הביא הצעה חדשה, והאמריקאים גם לא ציפו לפריצת דרך. המצרים עומדים על התחייבות לנסיגה כוללת כתנאי מוקדם להסכם ביניים, אך עדיין לא טרקו בפניו את הדלת. לדברי סיסקו, רוג'רס שב והדגיש פעמים אחדות באוזני אורחו שאין לצפות מישראל להתחייבות לנסיגה כוללת לפני שיתחיל משא ומתן. המצרים אינם יכולים לצפות שמישהו אחר יישא וייתן בשבילם, ופתרון כפוי לא בא בחשבון.⁶¹

57 שם, הערת עורך מספר 7; pp. 212–213, Henry Kissinger, *Years of Upheaval*, New York 1982, (להלן: קיסנינג'ר, שנים).

58 תרשומת של פגישת ניקסון עם איסמעיל, 23 בפברואר 1973, pp. 72–78, *FRUS 1969–1976*, Vol. XXV.

59 איסמעיל, *הביטחון הלאומי של מצרים*, עמ' 250–251.

60 פרוטוקול של פגישת רוג'רס עם איסמעיל, 23 בפברואר 1973, NLIB, Box 1027, folder 1.

61 שקלוט של שיחת טלפון בין סיסקו לרבין, 24 בפברואר, א"מ, תיק א-6/7061; מברק ממחלקת המדינה לברבור, 26 בפברואר 1973, NLIB, Box 658, folder 3.

שיחות קיסינג'ר-איסמעיל

בספרי רהב ניתחתי בהרחבה את הפרוטוקול האמריקאי של שיחות קיסינג'ר והאפט' איסמעיל, והדברים מראים כמעט מעבר לכל ספק שאיסמעיל לא הביא עמו הצעת שלום מצרית שנדחתה לאחר השיחות על ידי גולדה מאיר. הוא בא להציג לארצות הברית את העמדה המצרית ולנהל עמה משא ומתן על עקרונות מוסכמים לפתרון כפוי של הסדר כולל, שארצות הברית תכפה על ישראל עוד בשנה ההיא.⁶² כדי להזים את תפיסתם של כמה חוקרים ואת דברי העיתונאים המהדהדים אותם וטוענים שמלחמת 1973 הייתה מלחמת ברירה, שכן אילו רק נענתה גולדה מאיר ל'הצעת השלום' המצרית אפשר היה להשיג שלום דומה לזה שהושג בשלהי שנות השבעים ולמנוע את המלחמה, אביא כאן את נקודת מבטו של האפט' איסמעיל על השיחות. היא אמנם איננה פרוטוקול שלהן, אבל מובאת בספרו בפירוט רב. בהכללה מסוימת אפשר לומר שהיא נאמנה לפרוטוקול אך מציגה את הדברים מנקודת מבט שונה, מצרית ולא אמריקאית. ספרו של איסמעיל הופיע בשנת 1987, ומהדורה שנייה שלו יצאה לאחר מותו, ב־2001. אך רק לאחרונה הוא תורגם לעברית וטרם פורסם. הדברים הבאים מתבססים כולם על כתב היד של תרגום הספר.⁶³

קיסינג'ר, כותב איסמעיל, הדגיש את חשיבותה של החשאיות להצלחת השיחות. פומביות טוביל ללחצים שונים, מהסוג שהכשיל את שיחותיה של המצרית עם מחלקת המדינה. הוא אמר כי מטרתו לברר מה ניתן לעשות ומה היא הנקודה שאליה יכולות מצרים וארצות הברית להגיע, כדי שלא לבזבזו זמן, לפגוע באמון ההדדי ולהרע את היחסים ביניהן. אין לו נושאים מוגדרים שהוא רוצה להעלות, אמר, ומטרתו היא חילופי דעות כנים לקראת פגישה נוספת שעליה יוסכם במהלך השיחות. הוא הזהיר שניהול השיחות בדרג הבית הלבן אינו אומר שיש חובה להשיג תוצאות מהירות או להתקדם אליהן במהירות.

בדברי הפתיחה שלו הצהיר איסמעיל כי למרות שהוא מדבר בשמה של מצרים בלבד, הוא אינו חותר לפתרון של הסוגיות בין מצרים וישראל אלא לפשרה כללית, או הסדר כולל של הסכסוך במזרח התיכון. ארצות הברית, אמר, חייבת לשנות את מדיניותה כלפי מדינות האזור. עמדתה הנוכחית, המקבלת כיבוש של האדמות הערביות, אינה יכולה להימשך ומצרים רוצה לראות השתתפות רצופה של אמריקה חזקה וניטרלית עד להגעה לפתרון של קבע בקצב מהיר, משום שהבעיה אינה יכולה לסבול עוד האטה בטיפול (ההדגשה במקור). לשם כך, הדגיש, ארצות הברית חייבת לצמצם את תמיכתה בישראל. הוא המשיך ותיאר מזרח תיכון חדש בראייה מצרית, וחזר על דבריו לנשיא שקבלת ישראל למזרח התיכון החדש מותנית בכך שתכיר בעצמה כמדינה מזרח תיכונית ותחדל מ'קשריה הבינ-לאומיים הבלתי טבעיים'.

62 גלבר, רהב, עמ' 257-264.

63 איסמעיל, הביטחון הלאומי של מצרים, עמ' 255-263.

למרות ההתנגדות המוצהרת של מצרים לפתרון חלקי או פתרון ביניים, איסמעיל דיבר על פתרון כולל בשלבים, אבל 'בתנאי שהשלבים יהיו מאוזנים ומשולבים כך שיביאו לפשרה כוללת וצודקת ומהירה'. הוא הציע שלושה שלבים: (1) הסדר כולל בין ישראל למדינות ערב (מבוסס על הפירוש הערבי להחלטת מועצת הביטחון 242); (2) אחריו, פשרה בסוגיה הפלסטינית (כלומר בעיית פליטי 1948, לא 1967), ובעקבותיה (3) כינונו של שלום סופי, בלי לציין את מהותו ושמו (הסכם, חוזה, מצב).

מקור הסכסוך וליבתו, אמר איסמעיל, היא הסוגייה הפלסטינית. האו"ם והמעצמות אחרים להקמת ישראל ולכן מוטל עליהם לפתור את הבעיה תוך הצגת המשמעות שלה לגבי הגבולות של נוכחותה ובתנאי שהישות הישראלית לא תעבור על גדותיה מעבר לגבולות המוסכמים (ההדגשה במקור). שני רמזים נסתרים היו במשפט זה: הנסיגה לגבול הבין-לאומי היא תנאי הכרחי להסדר כולל בין ישראל ומדינות ערב, ואחריו יגיע צורך בפשרה עם הפלסטינים שאינה רק בשאלת הפליטים אלא גם בשאלת הגבולות בתוך ארץ ישראל – בין הקו הירוק לגבולות החלוקה, אם לא מעבר להם. רק אחרי שני אלה אפשר יהיה לדבר על 'שלום'.

מטרת 'הפשרה המצרית', המשיך איסמעיל, היא להגיע ל'מצב של שלום' תוך הכרה בריבונות מצרים על כל אדמותיה, ובתנאי שזה ייעשה עוד בשנת 1973. ביטחונה של ישראל יוגשם אם וכאשר ייכרת הסכם שלום ועל ידי נוכחות בין-לאומית (כוח או"ם?) באזור. ביטחון צריך להיות הדדי וביטחון המדינות הערביות יוגשם בהסתלקות הציונות ממטרותיה באזור, ועל ידי טיפול בבעיית הנשק ארוך הטווח של ישראל ומחקריה הצבאיים ופעילותה הגרעינית (ההדגשה במקור).

אחרי ההצגה הזאת של עמדת מצרים התפתח בין השניים דיון כפול, בשאלות של נוהל ובשאלות מהותיות. איסמעיל הציג את תוכניתו לנוהל עם לוח זמנים: המטרה כעת היא להגיע להסכמה על פירושה של החלטה 242 ביחס לטריטוריה (ריבונות מצרית, נסיגה ישראלית וסידורי ביטחון) בסיני, להגדרה עצמית של הפלסטינים בעזה ולפתרון בעיית הפליטים (לא ברור מדבריו אם רק בעזה או בכלל). שלב זה צריך להסתיים עד ספטמבר 1973. אחריו יבוא שלב שאיסמעיל כינה 'קביעת ההחלטות הנוספות' שיתרגמו את ההסכמות לתוכנית פעולה שתקיף את כל הנושאים ולוחות הזמנים, ובמהלכו יתבצע צעד מעשי 'כמקדמה לשלום' שיכלול נסיגה ישראלית, מעבר כוחות מצריים לגדה המזרחית של תעלת סואץ ופתיחתה של התעלה לשייט. במקביל לשלב הזה צריכות סוריה וירדן להגיע להסכם עם ישראל על עקרונות ההסדר ביניהן.

איסמעיל אמר לקסינג'ר שהוא מעדיף שהאמריקאים יאזינו קודם למצרים ואחר כך לישראלים, ולאחר שישמעו את שני הצדדים יציבו נוסחה לעקרונות מוסכמים להסדר כולל שתגשר בין העמדות. אם מצרים תסכים לנוסחה זאת יהיה על ארצות הברית לדאוג להסכמתה של ישראל. מצרים מאמינה שיש לאמריקאים יכולות מספיקות לשכנע את

ישראל, ובמיוחד באמצעות אספקת הנשק המאפשרת לה להחזיק בכיבושיה, שעליהם היא לא תוותר כל עוד לא תשתכנע שאיננה מסוגלת להחזיק בהם מבחינה מדינית וצבאית. קיסנינג'ר ניסה להוריד את איסמעיל לקרקע המציאות, וראשית כל הכחיש שארצות הברית יכולה לעשות בישראל כרצונה. כל דבר שניתן להגשימו יימשך זמן רב, ואי אפשר יהיה לכפות עליה את מה שמצרים וארצות הברית יסכמו ביניהן. איסמעיל הבין מכך שמצרים תידרש לוותרים נוספים, כמו ב־1971. קיסנינג'ר, כתב, הציע שלא לשתף את ישראל בכיפורים עד שתושג התקדמות בין מצרים לארצות הברית, וכך להתחמק מהלחץ של ידידי ישראל באמריקה. אך יחד עם זה הבהיר לו קיסנינג'ר שיכולתה של ארצות הברית לשכנע את ישראל לקבל את הסיכום מותנית בשינויים משמעותיים שיושגו בעמדות הערבים, וזה המפתח להתקדמות. ככל שמצרים תבצע צעדים (= ויתורים) בעלי משמעות יוכל הוא ללחוץ יותר על ישראל. הוא גם הבהיר שארצות הברית אינה רוצה להגביר את הסיכויים למלחמה בכך שתבודד את ישראל מבחינה מדינית או תחליש אותה מבחינה צבאית, וכי מצב כזה אינו אפשרי. כמה פעמים במהלך שיחותיהם התווכחו השניים בשאלה מה גרם לכישלון המגעים להסדר חלקי בשנת 1971. איסמעיל טען שהיה זה סירובה של מחלקת המדינה לקשור בין הסדר הביניים להסדר הכולל, ואילו קיסנינג'ר טען שהסיבה העיקרית לכישלונם הייתה פומביותם והציפיות המוגזמות שעוררו.

בשאלות המהותיות, עמדת איסמעיל הייתה שתושבי הגדה המערבית ורצועת עזה זכאים להגדרה עצמית בפיקוח האו"ם ובמסגרת קווי שביתת הנשק מ־1949, וצריכים להוות יחידה מדינית אחת שתנהל את יחסיה עם שכניה. מלבד זה יש לפתור את בעיית הפליטים, והעיר העתיקה של ירושלים צריכה להישאר בריבונות ערבית. עמדתו של קיסנינג'ר הייתה שחוסייין צריך לדבר בשם הפלסטינים. בדרך זו ההסדר עם ירדן יהפוך לסופי, והבעיה הפלסטינית תהפוך לבעיה פנימית של ירדן ותחדל להיות תנאי מוקדם להכרה של מדינות ערב בישראל. איסמעיל הסכים שמצרים לא תציב מכשולים בפני חוסייין אם יערוך להגדרה עצמית לפלסטינים לאחר נסיגת ישראל.

המרכזית בין הסוגיות המהותיות בדיון הייתה שאלת השלום שישורר בין ישראל לערבים. איסמעיל אמר שהשלום 'במשמעותו המקיפה' יוגשם בהשגת ההסדר עם הפלסטינים. אז יוכלו להתחיל גם קשרים בין ישראל לשכנותיה, אך הוא ראה זאת כתהליך שיתפתח במשך תקופה ממושכת ואי אפשר לממשו בן יום. עד אז מצרים רואה בשלום סיום של מצב הלוחמה והחרם הכלכלי, הפסקת כל צורות העימות משטח מצרים, ואבטחת השייט בתעלת סואץ ובמצרי טיראן.

קיסנינג'ר התנגד לזיקה שבין סיום מצב הלוחמה להכרה ערבית בישראל, וקבע שהלגיטימיות של ישראל 'אסור שתהיה נושא לוויכוח'. הוא דרש מהמצרים נושאים נוספים לאלה שאיסמעיל הציע כ'תוכן' לסיום מצב הלוחמה, והוסיף כי על מצרים להתנער מתוכנית המקסימום שלה משום שהיא אינה מסייעת להתקדמות המשא ומתן. איסמעיל עמד על כך שהכרת מצרים בישראל כרוכה במימוש ההסדר הכולל, שבו יוגדרו התבנית

או הגבולות של ישראל שבהם תכיר מצרים: 'אני התעקשתי שצריך לדעת במה אנו מכירים ואת זאת לא נבין טרם מימוש ההסדר הכולל. הוספתי שאישור הסכם סורי וירדני יפתח את הפתח בפני התחייבות מצרית ברורה יותר'.

קיסנינג'ר הבהיר לכן שיחיו שתיאום בין הריבונות המצרית על סיני לביטחונה של ישראל הוא תנאי מוקדם להסדר מצרי-ישראלי. נסיגה ישראלית פירושה נטישה של כמה ערובות לביטחונה, שכן המצב הנוכחי הוא הטוב ביותר מבחינתה. כוונתו הייתה שמול נסיגה ישראלית צריכה מצרים להסכים לויתורים בתחום הסדרי הביטחון. איסמעיל דבק בעמדה שביטחון הוא עניין הנוגע לשני הצדדים, ושלא צריכות להיות בו זכויות יתר לצד אחד. הצעותיו לסידורי ביטחון כללו אזורים מפורזים (הדדיים) תחת פיקוח בין-לאומי, פריסת כוחות בין-לאומיים בנקודות מפתח כמו שארם א-שייח' וערובות של המעצמות ושל מועצת הביטחון להסדר הכולל המצרי-ישראלי.

רעיון שקיסנינג'ר תלה בו תקוות וניסה להציעו למצרים היה כינון נהלי ביטחון זמניים, שלצד השבת הריבונות המצרית על סיני יימשכו בתקופת הביניים שבין סיום מצב הלוחמה לחתימה על חוזה השלום. בכך התכוון לנוכחות צבאית ישראלית בשארם א-שייח' ובכמה תחנות התרעה אלקטרונית ברכסי ההרים במרכז סיני, ולפיקוח אווירי ישראלי בשמי חצי האי. עם חתימת חוזה השלום, הבין איסמעיל מדברי קיסנינג'ר, יסתיימו כמה מהסידורים האלה ואחרים יימשכו. לדבריו, הוא השיב בבוטות שאף כי מצרים שוקדת להגיע להסדר כולל של הסכסוך הישראלי-ערבי, אין פירוש הדבר שלום בכל מחיר. בסיום השיחות סיכמו השניים להיפגש פעם נוספת. עד לפגישה הבאה ביקש קיסנינג'ר תשובות לכמה שאלות, שאיסמעיל בספרו מגדיר אותן כהצעותיו-שלו להמשך השיחות. מדובר היה בהגדרת המשמעות של סיום מצב הלוחמה, בהסדרי הביטחון המעשיים של פירוז סיני, בערובות וכדומה, ובשאלת מועד ההכרה בישראל. בסיום השיחות הביע איסמעיל תקווה שמצרים וארצות הברית יתגברו על הקשיים הניצבים בפניהן, והוסיף אזהרה שהתנגשות (צבאית) היא אפשרות משום שאנשים (במצרים) אינם מוכנים לקבל את המשך הפסקת האש ונכונים לאתגרים.⁶⁴ איסמעיל חזר למצרים דרך גרמניה, שם שוחח עם הקנצלר וילי ברנדט. מיד בשוכו הוא נפגש עם סאדאת בבורג' אל-ערב, לדווח על מסעו. לדבריו, הוא הביט בסאדאת אחרי שציטט לו מדברי קיסנינג'ר: 'יכולתנו לשכנע [...] או אפילו רצוננו לקרוא בכוח לפתרון הזה, מוגבלים ביכולת שלנו להתייחס לשינויים משמעותיים בעמדות הערביות או המצריות. זה המפתח'. לדבריו, ממבטו של הנשיא עלתה הבנה שהמסר שלו ציפה – הגיע: 'אנחנו נקראים לויתורים נוספים מהעמדות שהודענו עליהן', כתב איסמעיל. 'אינני יודע אם באותו הרגע אולי הייתי עד להחלטה של הנשיא שאין מנוס מפתיחת מלחמה'.

ב-8 במרס נפגש איסמעיל עם סאדאת לדיון על המשך דרכה של מצרים אחרי השיחות ולאור תוצאותיהן. בהתייעצות נכח גם שר ההגנה אחמד איסמעיל עלי, שחזר משליחות

למוסקבה שבה חתם על עסקת נשק גדולה שטרם סופקה כמוה למצרים, ובתחושה שהיחסים בין המדינות שבו לקדמותם. סאדאת פתח ואמר שאין תקווה לפשרה ללא כניסה למלחמה, אך ביקש עדיין לשמור על הקשר עם ארצות הברית. הוא ביקש מחאפז' איסמעיל לדחות את פגישתו עם קיסינג'ר לאחר ה-20 באפריל, ולאחמד איסמעיל עלי הורה להכין את הצבא למהלך שמטרתו חציית התעלה, העברת קו ההגנה המצרי ממזרח לה והיערכות למלחמת התשה בקו החדש. עליו להיות מוכן לביצוע החל מאמצע אפריל 1973, אמר.⁶⁵

מגעי קיסינג'ר-איסמעיל לקראת הפגישה השנייה

ערוץ הקשר שנקבע בין קיסינג'ר לאיסמעיל בתום פגישתם, באמצעות ה-CIA והמודיעין המצרי, הופעל ימים אחדים אחרי שובו של איסמעיל למצרים כדי להעביר לו את תגובתה החריפה של ארצות הברית לרצח דיפלומטים אמריקאים בחרטום בידי ארגון ספטמבר השחור, ואת אכזבתה מתגובתן של מדינות ערב ומצרים בראשן. איסמעיל הגיב ברוגז וטען שהערוץ נועד רק לעניינים הנוגעים לקידום ההסדר ולא לנושאים אחרים. בספרו הוא ייחס את הרצח להתנגדות הפלסטינים למה שראו כבגידה של מצרים בעניינם.⁶⁶

אחרי הרצח בחרטום העבירה מחלקת המדינה מסר למצרים שדרש מהממשלות הערביות לחדול מתמיכתן בספטמבר השחור. איסמעיל השיב ככעס, ואמר כי הידיעות שהודלפו והתפרסמו בנוי יורק טיימס על הסכם חדש לאספקת מוטוסים לישראל בסמיכות כה רבה לביקורו שלו, הביכו את סאדאת וחיזקו את מי שטענו שמלכתחילה לא היה איסמעיל צריך לצאת לווישינגטון. תגובתו הכעושה וההתלהמות נגד ארצות הברית בעיתונות המצרית העידו שמצרים קושרת את סיכויי הדיאלוג בינם לבין ארצות הברית בצמצום התמיכה האמריקאית בישראל או בהפסקתה. הרטוריקה המלחמתית גברה בעקבות ועידת הרמטכ"לים הערכים שהתכנסה אז בקהיר.⁶⁷

ב-26 במרס הודיע סאדאת שהוא לוקח לידי את ראשות הממשלה. בנאומו התייחס לשליחות איסמעיל והודיע כי הלה לא נשא עמו יוזמה כלשהי וגם לא בא להאזין ליוזמה אמריקאית. שיחותיו הראו, אמר סאדאת, שהאמריקאים מצפים לווייתורים נוספים של מצרים כדי להתחיל לנוע להסדר, אך מצד שני הם אינם יכולים ללחוץ על ישראל. לדבריו, איסמעיל הבהיר שמצרים לא תוותר על אינץ' מרובע אחד מאדמתה, לא תתמקח על זכויות הפלסטינים, לא תסכים להסדר חלקי וגם לא להסדר נפרד.⁶⁸

65 שם, עמ' 265-266.

66 מקיסינג'ר לאיסמעיל, 22 במרס 1973, בתשובה למכתבו של איסמעיל אליו מ-20 במרס 1973, NLIB, Box 135, folder 2A; איסמעיל, הביטחון הלאומי של מצרים, עמ' 269.

67 מברק מגרין למחלקת המדינה, 23 במרס 1973, NLIB, Box 1171, folder 7; התדריך היומי לנשיא באותו יום, שם, folder 6. על אכזבתם של המצרים מההודעה/הדלפה על עסקת המוטוסים ראו: היכל, הדרך לרמדאן, עמ' 203.

68 תדריכים יומיים לנשיא, 26 ו-27 במרס 1973, NLIB, Box 58.

לנוכח החרפת הטון של סאדאת החליט קסינג'ר שלא להמתין לתשובתו של איסמעיל למכתבו הקודם, וכתב לו שוב. הוא הבהיר שמטרתה של ארצות הברית לבחון אם העמדה המצרית השתנתה מספיק מזו שקרמה לה, כדי לאפשר לארצות הברית להציג אותה לצדדים האחרים, והכחיש שהממשל עומד מאחורי ההדלפה על אספקת המטוסים. גמישותה של ישראל, סיים, אינה תלויה במטוסים אלא בעמדה המצרית שתוצג לה.⁶⁹ ב-7 באפריל קיבל קסינג'ר תשובה חלקית מאיסמעיל: על השאלה עד כמה מוכנה מצרים לזוז מעמדותיה המוכרות הוא השיב שעמדתה מתבססת על החלטה 242 בהתאם לפירוש שנתנו לה ארבע המעצמות, לפירוש האמריקאי בנאום רוג'רס בדצמבר 1969, ולפירוש שנתן לה יארינג בתזכירו מ-8 בפברואר 1971. הוא הודיע על נכונות מצרים להמשיך בדיאלוג ולקיים פגישה נוספת במהלך אפריל, בהנחה שהבית הלבן מוכן להתערב בבעיה כפי שהובטח למצרים בקיץ 1972, ובתנאי שהצד האמריקאי חש, לאחר בירור עם ישראל, שיש מקום להמשיך בדיאלוג.⁷⁰

ב-20 באפריל התקבלה תשובתו של איסמעיל למכתבו השני של קסינג'ר. להבנתו, הבית הלבן עדיין לא החליט אם להתערב בסכסוך, וארצות הברית אינה יודעת מה עמדתה של ישראל כיוון שאינה רוצה להיכנס ל'דיונים תיאורטיים'. מאז מכתבו של קסינג'ר ביולי 1972, כתב, הבינו המצרים כי המזרח התיכון הוא נושא בעל חשיבות מיוחדת לבית הלבן. בפגישתם בפברואר הציג הצעה להסדר הכולל ולדרך להגיע אליו בשלבים. אלה אינן תאוריות, ומצרים חשבה שדי בהן לעודד את ארצות הברית להגיע לכלל החלטה, אלא אם מגיעה עם ישראל הביאו לתוצאה שלילית ואז אין טעם להיכנס לדיון מפורט בעמדה המצרית.

בסוגיית סידורי הביטחון והערבויות, כתב איסמעיל, יש למצרים דרישות משלה, והיא אינה מוכנה שהם יהיו לטובת ישראל, שיגבילו את חופש הפעולה של הצבא המצרי ושישאירו לצה"ל חופש פעולה נגדו. הסידורים האלה צריכים להיות זמניים ובין-לאומיים, והמשקיפים והכוחות יהיו בחסותה של מועצת הביטחון. מצב המלחמה יסתיים בעת ובעונה אחת עם השלמת הנסיגה מסיני ומעזה, עם ההתחייבויות לצעדי שלום שיינתנו על ידי מצרים, ועם הערבויות שיינתנו על ידי ארבע המעצמות ומועצת הביטחון. בתשובה לבקשת קסינג'ר להבהיר את המושג 'לגיטימיות' ענה איסמעיל שזוהי שאלה משפטית, לא רק מדינית, הקשורה לבעיה הפלסטינית שהיא שורש הסכסוך באזור. עמדת מצרים בשאלה זו תלויה במימוש זכויותיהם הלגיטימיות של הפלסטינים. הכללתה בשאלת סידורי הביטחון שווה, מבחינת מצרים, להמשך קשריה של ישראל עם הציונות העולמית ויחסיה המיוחדים עם כמה מדינות זרות, וזה יהיה נושא לדיון נוסף בפגישה הבאה.

69 מקסינג'ר לאיסמעיל, 30 במרס 1973, folder 2A, Box 135, NLIB.

70 מאיסמעיל לקסינג'ר, 7 באפריל 1973, שם.

בספרו מסביר איסמעיל את הסיבות לכך שמצרים המשיכה את הדיאלוג למרות שהייתה כבר שקועה עמוק בתהליך שהוביל למלחמה: הציפייה לנשק סובייטי נוסף שהשיג שר ההגנה אחמד איסמעיל עלי בכיקורו במוסקבה. מתכנני המלחמה העדיפו לפתוח בה באוקטובר, ורצו להגביר לקראתה את בידודה המדיני של ישראל באמצעות דיון במועצת הביטחון ופגישת הפסגה בין ניקסון לברז'נייב.⁷¹

בתשובתו לאיסמעיל כתב קיסינג'ר שהוא מצפה לקבל בפגישתם הבאה פירוט של ראשי הפרקים להסכם, כפי שסיכמו בפגישתם הקודמת. הבית הלבן מגלה עניין בשיחות אבל צריך עדיין להחליט באיזה ערוץ הן תתנהלנה: האם במישורין עם הבית הלבן, או בערוץ אחר תחת פיקוחו? בכל מקרה, הבית הלבן מתעניין ויהיה מעורב. קיסינג'ר הראה את התשובה לשמחה דיניץ, והשגריר אמר כי העמדה המצרית היא בלתי קבילה ונוקשה. כדוגמה, הוא הצביע על הדרישה לפירוט הדדי ואמר כי בדרך זו 'נגיע [ישראל] לעיראק'. להתייחסות למושג לגיטימיות קרא 'חוצפה', שכן איסמעיל התכוון ל'מדינת כל אזרחיה' בגבולות 1967. הוא הגדיר את המסמך כולו כ'מעליב', והוסיף שלדעתו אל לארצות הברית להמשיך את הדיאלוג על בסיסו ואין שום צורך שישראל תגיב עליו ברעיונות משלה. קיסינג'ר אמר שלא ציפה שישראל תקבל את המסמך הזה כבסיס למשהו, והוסיף כי הוא עצמו אינו מוכן לדון בו. אם המצרים יעמדו על דרישותיהם, הצהיר, הוא יעביר את הטיפול למחלקת המדינה ויפרוש מהדיאלוג. הוא יאמר לאיסמעיל שהוא מוכן לשמוע רעיונות קונקרטיים לראשי פרקים להסכם, וכשישמע אותם ידעו האמריקאים איך לטפל בהם. עוד אמר כי אינו מתכוון להמשיך במסלול זה, אבל ימשוך את הזמן עד לאחר הפסגה כדי להימנע מהצורך לדון עכשיו עם הסובייטים. הוא ביקש לדעת באופן כללי מה מחשבותיה של גולדה מאיר על הפתרון עם מצרים, ודיניץ הבטיח להמציא לו אותן עוד לפני שיצא לפגישה עם איסמעיל.⁷²

ערב צאתו של קיסינג'ר לפגישה האמורה התקבלו הערותיה של מאיר לשלושה מסמכים: מסמך העקרונות שהביא ממוסקבה, המסמך שדיניץ כינה 'מסמך התעמולה' של איסמעיל מסוף אפריל, והסיכום של שיחות איסמעיל עם קיסינג'ר בפברואר. היא טענה ש'הצד השני עדיין דוחה באופן קטגורי את ההצעה הישראלית לנהל משא ומתן ועוסק בהכתבות ובתנאים מוקדמים', וסמכה את ידיה על הצעת דיניץ להרגיע את החשש המצרי מהנצחת המצב הקיים באמירה של קיסינג'ר כי הנסיגה בהסדר הביניים לא תהיה האחרונה ולא תנציח את הסטטוס קוו שיווצר אחריה. קיסינג'ר הספיק עוד להיפגש לפני נסיעתו עם דיניץ ולשמוע ממנו בהירות לדברי ראש הממשלה, וגם להקריא לו מכתב בהול נוסף ששלח ברז'נייב לניקסון בדרישה לדון על המזרח התיכון בפסגה, תוך אזרה מנפיצות

71 מאיסמעיל לקיסינג'ר, 20 באפריל 1973, NLIB, Box 135, folder 2A; איסמעיל, הביטחון הלאומי של מצרים, עמ' 270.

72 פרוטוקול של שיחת קיסינג'ר עם דיניץ, 24 באפריל 1973, ומברק מדיניץ לגזית מאותו יום, א"מ, תיק א-7052/1.

המצב באזור.⁷³ באותו יום נפגש ניקסון עם קיסר אתיופיה היילה סלאסי. בדרכו לווינגטון עצר הקיסר בקהיר, נפגש עם סאדאת והביא ממנו מסר לנשיא שעיקרו דחיית רעיונו של קיסניג'ר על 'ריבונות תמורת ביטחון', בטענה שמשמעותו רק שבירר של ריבונות מצרית בשעה שישראל שולטת למעשה בשטח.⁷⁴

הפגישה ברושפור

הפגישה בין קיסניג'ר לאיסמעיל התקיימה ב־20 במאי בעיירה רושפור שליד פריז. איסמעיל לא הביא תשובות לשאלות שנשאל בפגישה הקודמת, ובמקומן אמר שמצרים מצפה לנהל משא ומתן עם ארצות הברית על פתרון שיוסכם על ידי שתיהן, ושהאמריקאים יכפו על ישראל עוד ב־1973 על ידי עצירת הסיוע הצבאי ואולי גם הכלכלי. הוא התלונן על הססנותו של הבית הלבן שעדיין לא החליט אם להיות מעורב ועד כמה, ועל שהוא אינו יודע מה אמרו האמריקאים לישראל ולהפך בביקורה של גולדה מאיר בווינגטון. הוא ציטט מהתבטאויות פומביות של מנהיגים ישראלים, שדבריהם על התפיסה הישראלית את השלום לימדו על הפער שבינה לבין התפיסה המצרית ולא הזכירו אפשרות לקדם משהו כבר ב־1973. הוא שאל את קיסניג'ר אם ישראל מעוניינת בשלום ואם היא מוכנה לעשות צעדים לקראתו עוד השנה, ברוח הדברים שנאמרו ביניהם בפגישתם הקודמת.⁷⁵

בתשובתו היה קיסניג'ר בוטה, ופעמים אחדות חרג מהכלל שדיפלומט לעולם אינו אומר לא, כי אם יאמר את המילה יחדל מלהיות דיפלומט. כאן יש פער בין הפרוטוקול האמריקאי למה שכותב איסמעיל בספרו, הן ברוח הדברים הן בניסוחם. לפי הפרוטוקול האמריקאי קיסניג'ר אמר שאפשר להתבונן בשיחות משתי נקודות מבט: האחת כדרך להתקדם לקראת שלום, והאחרת כחיפוש הנבל שאחראי לקריסתן. 'אין לי', אמר, 'שום רצון להיות מנוצל כשעיר לעזאזל של תסכולים מצריים', והוסיף שאם מצרים מתכוונת לפתוח בפעולה צבאית (הימים היו ימי כוננות כחול לבן) במקרה של כישלון השיחות, הדבר מחייב אותן לזהירות מיוחדת. הוא תיאר רמות מעורבות שונות שהבית הלבן יכול לגלות, ואמר שטרם הוחלט על הרמה שבה ינקוט וכי אפשר גם למזג בין שתיים מהן, כמו למשל שהוא ואיסמעיל יסכימו על העקרונות, ומחלקת המדינה תנהל את הדיון בפרטים תחת פיקוח של הנשיא ויועצו לביטחון לאומי.

73 מברק מגזית לדיניץ, 13 במאי, שם, תיק א-7052/1; הערות גולדה מאיר מ־15 במאי 1973 במברק מגזית לדיניץ מאותו יום, שם, תיק א-4996/1; פרוטוקול של פגישת קיסניג'ר עם דיניץ באותו יום, NLIB, Box 135, folder 2A

74 פרוטוקול של פגישת ניקסון עם היילה סלאסי, 15 במאי 1973, U. S. National Archives

75 איסמעיל, הביטחון הלאומי של מצרים, עמ' 275-276; פרוטוקול של פגישת קיסניג'ר עם חאפט' איסמעיל ברושפור, 20 במאי 1973, עמ' 4-6, NLIB, Box 132 folder 1C. פרוטוקול מקוצר (בערך למחצית) של הפגישה שמור שם, folder 2B. אני מסתמך כאן ובעמודים הבאים על הפרוטוקול המלא (שאיננו סטנוגרפי).

בהתייחסו לתלונות איסמעיל על הצהרות של שרים ישראלים, התברר קיסנינג'ר ואמר שהחיים קצרים מכדי שאפשר יהיה לעקוב אחר כולן, ומובן שהן אינן מתבססות על דיונים עם הממשל וארצות הברית אינה יודעת עליהן מראש, אפילו אם היא מסכימה עמן לפעמים. צריך להביא בחשבון, אמר, שמחצית משרי ממשלת ישראל רואים את עצמם מועמדים לעמוד בראשותה, וכי הבחירות בשער ויש להתייחס לדבריהם בהקשר זה. הוא המשיך ואמר כי סיפר לגולדה מאיר על השיחות באופן כללי מאוד, משום שלא ראה טעם בדיון תיאורטי עם ישראל לפני שמצרים תחדל מלהצהיר הצהרות ותתחיל לרדת לפרטים מעשיים. אין הוא יכול לומר שישאל מוכנה לקבל שלום לפי התפיסה המצרית. לשיטתו, ההתקדמות לשלום היא תהליך, אפילו איטי, שבו מחפשים את הנקודות המשותפות ומוצאים אותן בהדרגה. כל עוד יש תנועה יש סיכוי להתקדמות, ואילו במצב של קיפאון אין שום סיכוי לכך.⁷⁶

איסמעיל כתב שקיסנינג'ר אמר לו כי גולדה מאיר הכשילה בכוונה, בעת ביקורה בווינגטון, את הקשרים האמריקאים-מצריים וכי הוא (קיסנינג'ר) מעריך שהישראלים רוצים לדחות את הדיון עד לאחר הבחירות בשישה באוקטובר (כך! כנראה שאיסמעיל ערב בין התאריך הצפוי לפתיחה במלחמה לבין תאריך הבחירות בסוף אוקטובר) ואינם מוכנים לומר משהו לפני תחילת המשא ומתן. לדברי איסמעיל הוא אמר שכפי שמצרים רואה את הדברים, ישראל אינה מוכנה לעשות שום צעד לקראת שלום ואין זה משנה אם בגלל הבחירות או בגלל מדיניות ארוכת טווח. ארצות הברית מחויבת לשמור על מאזן הכוחות, וכל עוד יהיה לישראל יתרון צבאי לא תהיה לה סיבה לשנות את מדיניותה. ארצות הברית הרחיבה את הסכמי אספקת הנשק עד 1975, והיא מספקת לישראל ידע לייצור עצמי שיעשה אותה בלתי תלויה בסיוע אמריקאי. מלבד זה, אמר, היא לוחצת על ברית המועצות לאפשר הגירה יהודית ממנה לישראל ואף מממנת אותה, וההגירה הזו מופנית להתיישבות בשטחים הכבושים. היא מטילה וטו על גינוי ישראל במועצת הביטחון בשל מבצע אביב נעורים בבירות, ומתייחסת באופן מאוזן למאבקם של הפלסטינים ולפעולות המניעה והענישה של ישראל. עד כאן הפרוטוקול האמריקאי, ואילו איסמעיל כתב שסיים את דבריו באזהרה 'שכל עוד איננו מסכימים להסכם בשלבים שיהפוך לסופי או לפתרון קבע שיחייב מצרים לויתורים עצומים, ואיננו מסכימים להמשך המצב הנוכחי, לא יהיה מנוס מלפנות לאמצעים אחרים'.⁷⁷

קיסנינג'ר הבהיר לאיסמעיל את ההבדל בין וייטנאם, שם נלחמו אמריקאים וארצות הברית יכלה להתחייב להוציא אותם, לבין המזרח התיכון שבו אין כוחות אמריקאים, והוא אינו יכול להתחייב בשמה של ישראל. הוא העלה את הרעיון של הצהרה כי נסיגה במסגרת הסדר ביניים לא תהיה האחרונה ולא תיצור סטטוס קוו חדש, ועל פי סיכומו עם גולדה מאיר הוסיף כי הוא מעריך שיוכל לחלץ הצהרה כזו מישראל, ובכך להבטיח את המשך

76 דברי קיסנינג'ר, שם, עמ' 6-9.

77 איסמעיל, הביטחון הלאומי של מצרים, עמ' 276, ודבריו על פי הפרוטוקול האמריקאי, שם, עמ' 10-11.

המשא ומתן להסדר קבע לאחר השלמת הסדר הביניים.⁷⁸ איסמעיל ענה שהצהרה כזו לא תספק את מצרים גם אם ישראל תצטרף אליה. הוא טען כי ארצות הברית תומכת בתוכנית הגרעין של ישראל, מספקת לה ציוד בעבורה ואינה תובעת ממנה להצטרף לאמנה הבינ-לאומית לאי-הפצת נשק גרעיני. לבסוף, איים להביא את הסכסוך למועצת הביטחון כדי שזו תפרש באופן ברור את החלטה 242.⁷⁹

קיסנינג'ר הכחיש את הטענות בעניין הגרעין, ואמר שהדוגמה הווייטנאמית אינה מתאימה במזרח התיכון, שבו המלחמות קצרות ואין בו ג'ונגלים ללוחמת גרילה. הייתה זו דרכו לומר שאין למצרים אופציה צבאית. דיון במועצת הביטחון, אמר, יסבך עוד יותר מצב דיפלומטי מסובך כמעט ללא תקנה, כאשר עומדת להתכנס ועידת פסגה ומתנהלות שיחות בין ארצות הברית למצרים, וממילא כל החלטה במועצת הביטחון שתסטה מהחלטה 242 תיתקל בווטו. הוא הסביר לאיסמעיל מדוע העדיף לקיים את המפגש לפני הפסגה: האינטרס היחיד שיכול להיות לארצות הברית בהסכם נפרד עם הסובייטים הוא אם הם ייפרדו ממצרים וארצות הברית מישראל. אין לנו, אמר לאיסמעיל, כל עניין בהסכם אתם אם עמדתם זהה לזו שלכם.

לשאלה אם ארצות הברית תומכת בכיבוש ענה קיסנינג'ר: איננו מסכימים שישראל תישאר כובשת, אך אנחנו מאמינים שהגבולות הסופיים צריכים להיקבע במשא ומתן בין ישראל והערבים. הערבים בסירובם מנציחים את המצב הקיים, כי קל יותר לארצות הברית לשכנע את ישראל במסגרת של משא ומתן ובשאלות קונקרטיות מאשר בהקשר של שאלות ונוסחאות מופשטות. בהתחשב בדעת הקהל ובקונגרס, לשכנע אפשר יהיה רק צעד אחר צעד. איסמעיל ענה שזו למעשה תמיכה בישראל עד שיימצא פתרון אחר, ושאל אם ארצות הברית מקבלת שינויי גבול מטעמי ביטחון. קיסנינג'ר הודה שריבונות מצרית מלאה תוחזר בשלבים, ולא בבת אחת, אבל העיקרון של ריבונות משפטית ייקבע בתחילת הדיונים; רק אחרי שייקבע, יידונו סידורי הביטחון.⁸⁰

אחרי שהסביר את יחסה של ארצות הברית להחזקת ישראל בשטחים, המשיך קיסנינג'ר בלשון פחות דיפלומטית: 'אנחנו מאמינים בכנות שהקיפאון הנוכחי יוביל להנצחת המצב הקיים. אנחנו מאמינים בכנות שפעולה צבאית תרע את המצב כי היא תהיה קצרה ולא תביא לשינוי [...] בשטח, ובסופה נהיה באותו המקום [...] ובנסיבות קשות עוד יותר'. אתם, אמר לאיסמעיל, רוצים שנתחייב לתוכנית הכוללת שלכם בפומבי, מיד, ולביצוע תוך זמן קצר. אנחנו, מצדנו ננסה להתחיל תהליך. אתם אומרים שזו תמיכה בשאיפת ישראל לשינויי גבול. הערכתנו שונה, ואין לנו שום שאיפה כזאת. איננו סנגורים של אף אחד, כשם שאתם, המצרים, אינכם גרורים של אף אחד.⁸¹ בספרו מאריך איסמעיל בתיאור החלק הזה

78 דברי קיסנינג'ר, שם, עמ' 14-13.

79 דברי איסמעיל, שם, עמ' 17-16.

80 דברי קיסנינג'ר, שם, עמ' 22-18.

81 דברי קיסנינג'ר, שם, עמ' 23.

של הפגישה, ומדגיש בעיקר את דבריו שלו ואת הפערים בעמדות. את תיאורו הוא מסיים במילים אלה: 'הרגשתי שאני נע במעגל קסמים, ולכן כאשר שאל הדוקטור קיסינג'ר על פגישה ביום המחרת, לא נעניתי להזמנה. השיח לא היה מועיל'.⁸²

אחרי ארוחת הצהרים שוחחו קיסינג'ר ואיסמעיל בארבע עיניים בגינת הבית. איסמעיל כותב שכל אחד מהם שאף להראות תוצאה לשיחות שתוכיח התקדמות ותצדיק פגישה נוספת – עדות נוספת לכך שמצרים לא הגישה הצעת שלום לישראל אלא ניסתה לנהל משא ומתן עם ארצות הברית על הסדר כפוי. איסמעיל רצה להגיע לנוסח שיקשור בין הסכם בשלבים להסדר כולל. קיסינג'ר, לדבריו, לא הסכים אלא לעקרונות גמישים שיאפשרו פרשנות שונה של שני הצדדים, ויהיו קשורים להצהרה אמריקאית וישראלית כי הצעד הראשון לא יהיה האחרון וכי ההסדר בשלבים יוביל בזמן כלשהו להסדר כולל. כל מהלך מעבר לכך, אמר לו קיסינג'ר, לדבריו, משמעותו מלחמה. גישה זו, כתב איסמעיל, לא הייתה מקובלת על מצרים. מבחינתה היה זה 'הימור על בידוד העשוי לגרום לצעד זמני (נסיגה חלקית) ובעקבותי למשא ומתן אין-סופי' למימוש ההסדר הכולל. איסמעיל לא התייחס להצעת קיסינג'ר להפריד את שאלת הריבונות מתפיסת הנסיגה הכוללת, ועל סידורי הביטחון שהציע כתב שגם אם יהיו זמניים הם יפגעו בריבונות המצרית ודעת הקהל המצרית לא תקבל אותם. על פגישה נוספת ביניהם אמר איסמעיל שהוא צריך להציג את הנושא לסאדאת לפני שיקבל החלטה בעניין.

חלק זה של השיחה לא נרשם בפרוטוקול האמריקאי של השיחות, אבל קיסינג'ר סיכם את הנקודות שעלו בו ושילב את הסיכום בפרוטוקול ובחלקו גם בדו"ח לנשיא. לדבריו, בפגישה במאי הושגה יותר התקדמות מאשר בזו של פברואר. הפעם נראה היה שאיסמעיל הבין טוב יותר מה קיסינג'ר מציע, כששאל מה המירב שמצרים יכולה לצפות לו מישראל. כרגע, ענה קיסינג'ר, המירב שניתן לראות הוא הכרה ישראלית בריבונות המצרית על סיני תוך שמירת עמדות ביטחון בנקודות מפתח בידי צה"ל. איסמעיל אמר שיצטרך לדבר על כך עם סאדאת וישלח את תגובתו עוד לפני הפסגה. לקיסינג'ר היה ברור שהמפתח הוא סאדאת, ואפשר שיחליט כי אינו מעוניין בתהליך כזה. איסמעיל אמר שמצרים תהיה מוכנה לחתום על הסכם עם ישראל לפני ירדן או סוריה, אך קיסינג'ר פקפק בכך שהסכם יופעל לפני חתימת ההסכמים האחרים, וסבר שתהיה זו חתימה על תנאי. הפגישה הסתיימה בהסכמה לבחון אפשרות לפגישה נוספת ביוני או ביולי, פגישה שבסופו של דבר לא התקיימה.⁸³

מה הבין כל צד מהמפגש?

קשה לדעת מה הסיקו המצרים מהשיחות. בהיעדר גישה לחומר ארכיוני מצרי רלוונטי, מה שיש לחוקר הוא בעיקר נאומים בני הזמן וספרות זיכרונות. ספרו של איסמעיל הוא הטוב, האמין והמפורט שבה והמסודר ביותר מבחינה כרונולוגית. אחרי שהאמריקאים

82 איסמעיל, הביטחון הלאומי של מצרים, עמ' 277-280.

83 הפרוטוקול האמריקאי, עמ' 27-30; איסמעיל, הביטחון הלאומי של מצרים, עמ' 288.

עזבו את המקום, כתב איסמעיל, הוא ישב לברו וחשב על השיחות. להבנתו, הבית הלבן חזר לתבנית שהציגה מחלקת המדינה במשך שנתיים: 'לכפות מסגרת "רחבה" של פשרה כוללת, שבמסגרתה יושג הסכם בשלבים שמטרתו פתיחת תעלת סואץ והוא יהיה קשור בהודעה אמריקאית, ואולי גם ישראלית, שתביע תקווה לפשרה סופית'. על מצרים, הבין, יהיה להסכים להסדרי ביטחון שיכללו הלכה למעשה המשך של נוכחות צבאית ישראלית בשטחים המצריים אחרי החזרתם לריבונות מצרית. המושל המצרי בסיני יצטרך לעבוד מול המפקד הצבאי הישראלי באזור. הוא כתב כי שני הסכמים, של פברואר ושל מאי, לא הניבו עמדה מקובלת שמצרים יכולה לבסס עליה פשרה של שלום מכובד, 'וכך הפכה המלחמה מחויבת מבחינה מדינית מעבר להיותה מחויבת מבחינה מורלית'.⁸⁴

מיד אחרי הפגישה דיווח קיסנינג'ר לניקסון בקיצור: 'התקדמנו קצת, לפחות עד שאיסמעיל דיווח לסאדאת. התוצאה העיקרית של הפגישה הייתה הסכמתו [של איסמעיל] שבינתיים לא תהיה פעולה צבאית מצרית שתביך את הפסגה האמריקאית-סובייטית. הסכמנו להיפגש שוב אחרי שיחותיך עם ברז'נייב. פרטים נוספים כשאחזור'.⁸⁵ בתחילת יוני 1973 הכין הרולד סונדרס, הממונה על ענייני המזרח התיכון במועצה לביטחון לאומי, לקיסנינג'ר את הדו"ח שלו לנשיא. איסמעיל, כתב, לא התכוון לדון בשאלות שנותרו ללא מענה בסיבוב הקודם ולא בעקרונות של הסדר מצרי-ישראלי אפשרי, אלא לבחון לעומק את כוונות הבית הלבן. התוצאה הייתה שהשיחות היו מועילות פחות מהפעם הקודמת, אך ההתקדמות שהושגה בהן הייתה גדולה יותר משום שהן גרמו לאיסמעיל להבין את ההיגיון שמאחורי הצעת ארצות הברית להתקדם צעד אחר צעד. השאלה היא כיצד יגיב סאדאת לגישה זאת, שאותה כבר דחה פעם ושהוא עלול לעשות זאת שוב.

לפי איסמעיל, דיווח קיסנינג'ר לניקסון, מצרים ניצבת לפני שתי בחירות: (1) לקבל הסכם ביניים שכמעט לבטח יהפוך להסדר סופי; (2) לנוע לעבר הסדר סופי שידרוש ממנה ויתורים עצומים. אם אף אחת משתי האפשרויות אינה מקובלת עליה, מה נשאר לה מלבד מלחמה? בשיחת הגן בארבע עיניים אמר קיסנינג'ר לאיסמעיל כי התקדמות להסדר ביניים לא תושג לפני 1974 והתקדמות לקראת הסדר כולל תהיה רק ב-1975. איסמעיל השיב כי לתחושתו מלחמה עכשיו (ב-1973) תהיה הרפתקה גדולה מדי למצרים, כך שכנראה התכוון לטווח רחוק יותר (או שדבריו היו חלק מההטעיה האסטרטגית המצרית). קיסנינג'ר פקק בנכונותו של סאדאת לעלות על מסלול הצעד אחר צעד שהציע לאיסמעיל, אך אם יהיה מוכן לכך, כתב לנשיא, נצטרך לשוחח שוב עם הישראלים.⁸⁶

84 שם, עמ' 280-281.

85 מברקו של קיסנינג'ר מצוטט במזכר של גנרל ברנט סקוקרופט, עוורו של קיסנינג'ר, לניקסון, 21 במאי 1973, NLIB, Box 132, folder 2B.

86 תזכיר של קיסנינג'ר לניקסון, 2 ביוני 1973, NLIB, Box 132, folder 2A.

לפני הפגישה ברושפור חששו בירושלים שמטרתה לנסח 'ראשי פרקים להסכם' ותהו כיצד היא מתיישבת עם הבטחתו של קיסנינג'ר שלא יציע דבר לפני שיוסכם על ידי ישראל.⁸⁷ עם שובו לארצות הברית נפגש קיסנינג'ר עם דיניץ. המצרים, אמר לו, אינם מצפים לצעד מדיני אלא לנס, ואיסמעיל היה כה מעורפל עד שבשיחות הרשמיות לא אירע דבר. הוא סיפר על שיחת הגן, על שאלותיו של איסמעיל מה אפשר לקבל מישראל ועל תשובותיו, וכן על תגובתו לנוסחה שתחבר בין הסדר הביניים להסדר הכולל. איסמעיל לא התחייב לדבר ולא דחה דבר, אלא אמר שעליו לרווח לסאדאת. אם תשובתם של המצרים תהיה חיובית, אמר קיסנינג'ר, הם ייפגשו שוב ביולי.

למצרים, אמר קיסנינג'ר לדיניץ, לא ברור מה הם רוצים. הוא שאל את איסמעיל מה הוא מבקש מארצות הברית, וזה השיב: Break Israel neck! קיסנינג'ר השיב שאת זאת הם לא יעשו, אז מה כן? ואיסמעיל ענה: את המירב שנוכל להשיג. קיסנינג'ר תיאר שתי אפשרויות: הסדר ביניים עם קישור בנוסח גולדה מאיר להסדר כולל, או עקרונות כלליים להסדר כבסיס לפתיחת משא ומתן. בינתיים, המצרים לא יעשו כל מהלך צבאי לפחות עד אחרי הפסגה (לא היה זה ויתור או מחווה, שכן יום ה-ע ושעת ה-ש למלחמה טרם נקבעו סופית). ככל הנראה הם מוכנים להסדר נפרד מהזיקה לירדן, לסוריה ולפלסטינים. עשרים וחמש הדקות האחרונות של פגישת קיסנינג'ר ודיניץ התנהלו בארבע עיניים, ועסקו בפעילות הארגונים היהודיים בארצות הברית במהלך הפסגה ובהפגנותיהם המתוכננות נגד ברז'נ'ניב, וכן במכירת נשק אמריקאי לסעודיה ולכוויית ובכלל זה מטוסי פנטום.⁸⁸

ב-2 ביוני התקבלו תשובותיו של איסמעיל לשאלות שנותרו פתוחות בתום הפגישה ברושפור, והן הבהירו את עמדת מצרים: (1) מטרת הדיאלוג היא לעבר ראשי פרקים להסדר כולל ובכלל זה נסיגה סופית של ישראל מהשטחים הכבושים; (2) ההצעה לשלב פתיחה של משא ומתן להסדר ביניים עם הצהרה אמריקאית אינה חלופה לחשיבה המצרית על ראשי הפרקים ואינה מספקת מסגרת להסדר כולל, מה גם שאינה מגדירה גבולות כלשהם; (3) בעניין החפיפה האפשרית בין הדיאלוג האמריקאי-מצרי למסגרות אחרות של דיונים ופגישות (כלומר הפסגה ומועצת הביטחון) – מצרים חופשית לנהל מגעים חשאיים וגלויים עם מדינות אחרות בשאלת יישוב הסכסוך. ברית המועצות תרצה ודאי לדון בכך עם ארצות הברית בפגישת הפסגה, ולהמשיך את מה שהוחל בו בפסגה הקודמת; מצרים תרצה לקבל משני הצדדים את תוצאות שיחותיהם והיא מצפה שהן תהיינה אובייקטיביות וחיוביות. איסמעיל גם הודיע על פנייה צפויה למועצת הביטחון, והתנה את הפגישה הבאה בתוצאות הפסגה.⁸⁹

87 מגזית לדיניץ, 20 במאי 1973, א"מ, תיק א-7540/4.
 88 פרוטוקול של פגישת קיסנינג'ר עם דיניץ, 2 ביוני 1973, NLIB, Box 135, folder 2C; מברקי אידן ודיניץ לגזית מאותו יום, שם, תיק א-7244/9.
 89 מאיסמעיל לקיסנינג'ר, 2 ביוני 1973, NLIB, Box 132, folder 2B, ותשובתו של קיסנינג'ר מ-5 ביוני 1973, שם.

פגישה שלישית בין קיסנינג'ר לאיסמעיל לא התקיימה עד המלחמה. הם החליפו כמה מכתבים אך הקשר פסק בסוף יולי וחודש רק אחרי פרוץ מלחמת יום הכיפורים. לדברי איסמעיל, הגורם להפסקה היה הוטו שהטילה ארצות הברית על הצעת ההחלטה המצרית במועצת הביטחון.⁹⁰

קיסנינג'ר דבק באסטרטגיית הצעד אחר צעד והמצרים, לדבריו, המשיכו לצפות לנס. שר החוץ זאיאת אמר לעיתונאים כי נסיגה לגבולות 1967 לבדה לא תפתור את הבעיה, וחזר לדבר על גבולות החלוקה ועל זכות הפלסטינים להגדרה עצמית.⁹¹ אחרי שהתמנה למזכיר המדינה אמר קיסנינג'ר למזכיר ההגנה החדש ג'יימס סלזינג'ר: 'המצרים רוצים עכשיו שישראל תיסוג ואחר כך תישא ותיתן עם הפלסטינים. זה מטורף (insane)'.⁹² הדברים נאמרו מחוץ להקשר של דיפלומטיית הסכסוך ולמי שלא היה מעורה אז בדיאלוג, והם משקפים את יחסו של קיסנינג'ר למה שמכונה משום מה 'הצעת השלום המצרית'.

האם שיחות איסמעיל-קיסנינג'ר היו 'הצעת שלום'?

'הצעת השלום' המצרית לא הייתה ולא נבראה. בפברואר 1971 קרסו שיחות יארינג בעקבות דרישתו מישראל להתחייב לנסיגה מוחלטת תמורת התחייבות מצרית לשלום מוחלט. ישראל דחתה את הדרישה בשני נימוקים: האחד פורמלי – היא חרגה מהמנדט שניתן לשליח, והשני מהותי – המצרים התעלמו מדרישתה לתאר את מהות השלום או להסביר למה הם מתכוונים במילה זו. שיחותיו של איסמעיל עם קיסנינג'ר ב-1973 הבהירו היטב את הסוגייה, ודברי סאדאת לקציניו ב-24 באוקטובר 1972 מבהירים את כוונתו האמיתית ומסבירים מדוע הוא לא התנגד לכיטוי 'הסכם שלום' כשהתכוון למצב דומה לזה של שביתת הנשק לפני מלחמת ששת הימים.

מתחילת 1971 נעשו מאמצים לקדם תהליך מדיני, שבמרכזו הסדר חלקי שיאפשר את פתיחת תעלת סואץ ואת שיקום החיים לאורכה לפי התפיסה הישראלית, או הסדר ביניים שיהיה שלב ראשון של נסיגה תמורת הפסקת אש של כמה חודשים לפי התפיסה המצרית. מאמצייה של מחלקת המדינה יצרו אצל המצרים ציפיות גבוהות שנכזבו, וסאדאת ביטא אותן בנאומו על 1971 כ'שנת ההכרעה'. המושג הובן כאיום במלחמה שנועד ללחוץ על ארצות הברית להאיץ את מאמצייה, אבל באותה שנה היה הצבא המצרי רחוק מלהיות מוכן אפילו לחידוש מלחמת התשה, העם המצרי מוכן עוד פחות מהצבא, וברית המועצות, פטרונותיה של מצרים, התנגדה למלחמה מסיבותיה שלה.

המצב של לא-שלום ולא-מלחמה העיק על מצרים, שכן ברית המועצות מנעה ממנה אופציה צבאית ולא הייתה מסוגלת לתת לה חלופה מדינית. באפריל 1972 החל סאדאת לגשש

90 איסמעיל, הביטחון הלאומי של מצרים, עמ' 288.

91 דברי זאיאת במסיבת עיתונאים, 23 ביוני 1973, בנר חצב מאותו יום, א"מ, תיק ג-10775/8.

92 פרוטוקול שיחה בין קיסנינג'ר וסלזינג'ר בפנטגון, 5 בספטמבר 1973, Gerald Ford Library, NARA.

אחר חידוש תהליך מדיני בהובלה אמריקאית. אחרי שהוציא את רוב הכוחות והמומחים הרוסים מארצו הוא התגבר על היסוסיו, ובמקביל להאצת ההכנות למלחמה החל בראשית 1973 במתקפה מדינית שאפשר מאוד שהייתה חלק מתוכנית ההטעיה האסטרטגית שלו. תפקיד חשוב מילאו בה הפגישות בין איסמעיל לקיסינג'ר.

מהפרוטוקולים של השיחות, ספרו של איסמעיל, המכתבים שהוחלפו בינו ובין קיסינג'ר, הערכונים שנמסרו כל העת לישראל, נאומיו של סאדאת ואפילו ספרות הזיכרונות המצרית, ברורות הנקודות הבאות:

1. לא הוצעה כל הצעה ולכן היא גם לא נדונה ולא נדחתה.
 2. איסמעיל הציג את עמדתה המוכרת והידועה של מצרים בניסוח רך מעט יותר מבעבר.
 3. מצרים שאפה להבנות עם ארצות הברית, לא עם ישראל, וציפתה ממנה לכפות אותן על ישראל.
 4. השלמת הנסיגה הישראלית לגבולות 1967 (הגבול הבין-לאומי עם מצרים והקו הירוק ברצועת עזה) הייתה מביאה למצב של אי-לוחמה בדומה לזה ששרר לפני מלחמת ששת הימים.
 5. מצרים הייתה מוכנה לחתום על הסכמי שלום רק אחרי השלמת הנסיגה הישראלית מרמת הגולן ומהגדה המערבית ופתרון בעיית הפליטים/הבעיה הפלסטינית
 6. מצרים דרשה שסידורי הביטחון לא יפגעו בריבונותה בסני (לכל היותר תפורז רצועה צרה והרדית).
 7. מצרים דרשה שהנסיגה תתחיל כבר בשנת 1973.
- איסמעיל לא הביא הצעת שלום אלא הציג עמדה מצרית אולטימטיבית, דומה לזו שהוצגה ליארינג, לרוג'רס ולסיסקו בשנת 1971, ושונה לגמרי מהתהליך שהתפתח מסיום מלחמת יום הכיפורים והביא להסכם השלום עם מצרים. היא לא הוצעה אפילו לקיסינג'ר, שביקש הבהרות והשלמות בכמה נושאים מרכזיים שהמצרים העדיפו להתעלם מהם, וודאי שלא הוצעה לישראל. היא לא התממשה עד היום ברוב חלקיה שאינם נוגעים למצרים. ב-1973 היא לא הגיעה אפילו לשלב ההתחלתי של הסכמה על עקרונות של הסדר ישראלי-מצרי. ביזכרונותיו כתב קיסינג'ר שאיסמעיל 'לא בא לדון בתיווך [אמריקאי] – ועל כן בפשרה – אלא להציב אולטימטום מנומס בתנאים שלא היה ביכולתנו למלא'.⁹³
- כיוון שלא הייתה הצעה, מופרכות גם כל הטענות המבוססות על הנחת קיומה של הצעה כזו. עמדת מצרים לא הוסתרה מהממשלה, מהכנסת או מראשי הצבא וקהילת המודיעין. ההתייעצויות בימי כוננות כחול לבן לא התקיימו בהקשר של 'הצעה מצרית', אלא בעקבות מהלכים צבאיים במצרים ונפילת הקונספציה של המודיעין, והרמטכ"ל וראשי אמ"ן והמוסד לא הורחקו מהחלקים המדיניים שלהן. הם האזינו ב-18 באפריל 1973 להתלבטויותיהם של מאיר, דיין וגלילי מה לומר לאמריקאים ולממשלה על המצב הצבאי

ואיך לומר זאת, אך אלה היו התלבטויות מתחומו של הדרג המדיני ולדרג הצבאי לא היה מה לתרום להן. לכן שתקו אנשי הצבא (למעט הערה אחת של זמיר) ושתיקות, כידוע, אינן נרשמות בפרוטוקולים. לעדויות המאוחרות בפרשה זו יש, אולי, ערך חווייתי, אך אין להן ערך היסטורי מול התיעוד בן הזמן שהובא כאן.